Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

De gode gamle Dage

DANSK FOLKELIV FRA 1800 TIL 1900

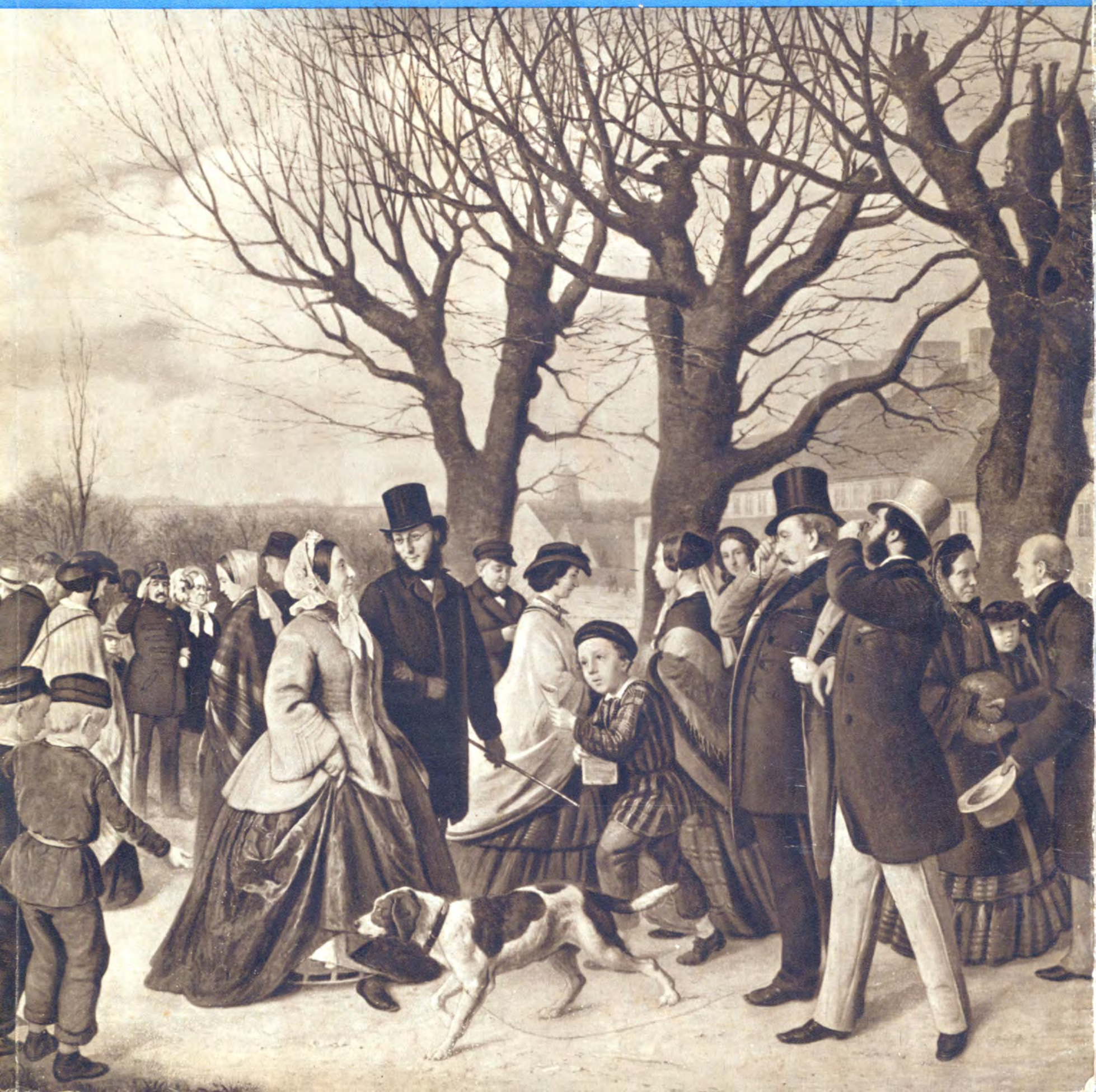

DE GODE, GAMLE DAGE

VORE OLDEFORÆLDRES OG BEDSTEFORÆLDRES LIV
ILLUSTRERET AF DANSKE MALERE

1800-1900

BILLEDUDVALG OG TEKSTER
ved
T. VOGEL-JØRGENSEN

P. Klæstrup: *Kong Frederik 6. sejler i Kanalen i Frederiksberg Have. Tegning i Københavns Bymusæum*

KØBENHAVN - BERLINGSKE FORLAG - 1941

↑ *Michael Ancher:* En jydsk Barselstue. *1874.*

Livets Begyndelse

En ny Verdensborgers Fødsel var altid en stor Begivenhed, selv om Fødslernes Antal i det nittende Aarhundrede var forholdsvis langt talrigere end nu. I mange Familier fik man jævnt hen et Barn om Aaret, og Børneflokkene blev derfor tit store; at de ikke blev endnu fyldigere, end Tilfældet var, kom af, at Børnedødeligheden var meget stor — Hygiejne var et endnu ikke opfundet Begreb, og da Antiseptik ogsaa var ukendt, var en Sygdom som Barselfeber meget udbredt, og Død i Barselseng var mange unge Hustruers Lod.

I en Tid, da Telefoner og hurtige Befordringsmidler var ukendt, skabte allerede det at faa Bud efter Jordemoderen megen Il og Forvirring. Paa Landet, hvor Vejen til *Madammen* tit var lang — og næsten altid daarlig — maatte Hestene strække ud, og saa maatte den, der kørte, endda sørge for, at Hestene ikke blev saa anstrengt, at de rystede, naar Kørslen var forbi, for da gik det Barnet ilde — — troede man. Den Slags taabelig Overtro hegnede al menneskelig Tilværelse dengang. Man tog Varsler af alt og troede paa dem — og styrede derfor tit med alle Midler lige mod deres Opfyldelse!

Paa Landet foregik Fødslen i Opholdsstuen, hvor Barselkonen sad i en Stol, og saa snart Jordemoderen havde »puslet« den Nyfødte, kom der Besøg fra alle Naboerne. Det er den da udfoldede nysgerrige Interesse, Ancher har skildret i sit her gengivne Billede, hvor Barselkonen maa tænkes bag Alkoveforhænget tilhøjre. Nabokonerne stævnede hid, og Sladderen gik — Holberg har i *Barselstuen* skildret Scenen i Kobstaden i det 18. Aarhundrede, men meget deraf var uforandret langt ind i det 19. Aarhundrede, da Scenen dog efterhaanden blev enklere — Viggo Johansen har skildret den borgerlige Enkelhed i Aarhundredets Slutning i sit Billede af den unge Moder i Jernsengen med Messing-Knopperne. Ved Siden af Moderens Seng

Viggo Johansen: En Barselpatient. *1883.*
Billedet gengives tit med Titelen: En ung Moder. →

↓ *W. Marstrand:* Arvingen præsenteres.
Tegning i Kobberstiksamlingen.

staar Barnets Vugge. — Daaben fulgte som Regel hurtigt. I mange Tilfælde blev der først foretaget Hjemmedaab — dels var Chancen for, at Barnet skulde leve, maaske ringe, dels var Kirkerne tit kolde, og Risikoen ved en lang Køretur til Kirke paa en meget kold Vinterdag var stor. Paa den anden Side krævede just Frygten for alle Mørkets Overtro-Skikkelser, der laa paa Lur, at Barnet snarest fik den Beskyttelse at blive indlemmet i det kristne Samfund.

Allerede fordi Daaben foregik saa hastigt, var Moderen sjældent med i Kirke, men hendes Tilstedekomst der krævede ogsaa Udfoldelse af et Ceremoniel: Med Oprindelse i Mosebøgerne herskede endnu paa Landet den Opfattelse, at Kvinden var uren efter en Fødsel. Hun maatte ikke uden videre komme i Kirke, skulde overhovedet helst ikke komme udenfor sit Hus før 5—6 Uger efter en Fødsel. *Danske Lov* fastslog de nærmere Regler — Reformationen havde uden Held gjort Forsøg paa at faa den gamle Opfattelse ændret. Naar en Kvinde første Gang kom til Kirke efter en Fødsel, modtog Præsten hende i Vaabenhuset, hvor han bl. a. paamindede hende om at opdrage sit Barn

↑ *J. Exner:* Indledning til en Daabshandling paa Fanø. *1883.*

← *Michael Ancher:* En Barnedaab. *1888. Ribe Stiftsmusæum. — — Billedet gengiver Michael og Anna Anchers Datters — den senere Malerinde Helga Anchers — Daab i Skagens Kirke. Personerne paa Maleriet er delvis kendte, det er fra venstre: Michael Ancher, Somand H. Mariager, Marianne Stokes (en engelsk Malerinde), P. S. Krøyer, Styrmand Brøndum, Anna Ancher og en ung Husassistent, Frøken Arildsen, samt Pastor O. V. Boeck.*

i Gudsfrygt. Derefter førte Præsten Konen til hendes vante Plads — og efter Gudstjenesten ofrede hun til Præst og Degn, medens Præsten i Kirkebogens Rubrik »Kirkegangskoner« noterede, at den og den var blevet »introduceret«. — Det er Scenen ved Døren fra Vaabenhuset ind til Kirken, Dalsgaard har skildret i sit Billede fra 1860. Saa længe holdt Skikken sig mange Steder paa Landet, hvor den først op mod 1900 helt faldt bort.

C. Dalsgaard: En Kones højtidelige Kirkegang efter Barselfærd. *1860. Statens Museum for Kunst, udlaant til Randers Museum.* →

↑ *W. Marstrand:* En Dreng, der har ødelagt sin Søsters Dukke. *1836.*

Born er Born.

og saadan baade har det altid været, og vil det altid blive. Men Børns Stilling undergik i det nittende Aarhundrede en meget stor Forandring. Alle Memoire-Samlinger bekræfter det Indtryk, som paa Forhaand har fæstnet sig, at Opdragelsen dengang var udpræget streng. Forseelser blev efterfulgt af Straf — Børnene skulde lære Tilværelsens Konsekvens. Straffene blev udført med Haardhed; det var som Regel Faderen, der var Tugtemester, og Synderen maatte tit selv bringe Spanskrøret, da dette afløste Sæberiset som Straffemiddel. Marstrand har i sit Billede af Drengen, der har ødelagt Søsterens Dukke, netop vist, hvordan den lille brødebetyngede eller maaske blot straffrygtende

↓ *Constantin Hansen:* Børn betragter Ilden i Stueovnen. *1869.* *Aarhus Musæum.*

↓ *Constantin Hansen:* Gadedrenge spiller Terninger. *Udstillet 1834.*

Broder med Spanskrøret i Haanden nærmer sig den Staaplads, som Faderens Pegefinger angiver, og hvor først Dommedagsprækenen skal paahøres. Børn skulde overhovedet høre, ikke høres. De talte kun, naar de blev spurgt. Der var Hjem — gode, borgerlige Hjem — hvor Børnene ikke sad ned ved Maaltiderne, men stod op. Kærtegn mellem Forældre og Børn var meget sjældne, mellem Faderen og Børnene forekom de i hvert Fald praktisk talt aldrig. Børn sagde meget tit ikke *du*, men *De* til Forældrene og talte allenfals aldrig til deres Ophav i den fortrolige og kammeratlige Tone, som en senere Tid har gjort naturlig. Tiltalen var hyppigt i tredie Person: »Vil Far?«, eller: »Tror Mor?«, og undertiden blev endda Ordene *Far* og *Mor* udtalt bogstavret efter Stavemaaden: *Moder* og *Fader*.

Dog blev Samlivet paa andre Maader mere snævert end senere. Fornødenhederne var smaa, Pladsen bl. a. kneben. Da f. Eks. Badeværelse savnedes, maatte Børnenes Lørdagsvask som Regel foregaa i den varme Dagligstue. Fornøjelserne var ikke mange. Legetøjet var primitivt og billigt — men mange Røster har siden hævdet, at det udviklede Fantasien stærkere end det fuldt færdige, ofte mekani-

↑ *Otto Haslund:* Koncert. *1887. Statens Musæum for Kunst.*

← *Axel Helsted:* Lille Pige syr Tøj til sine Dukker. *Ca. 1890.*

↓ *Viggo Johansen:* Børnevask. *1888. — Maleren har gengivet det samme Sujet i flere Billeder, der har meget væsentlige Lighedspunkter. Der kendes foruden det her gengivne Billede ogsaa en Skitse og et Maleri fra 1887.*

ske, Legetøj, som senere Tider har skabt. Byggeklodser eller hjemmelavet Hestetømme og Pisk var de almindeligste Lege-Genstande for Drenge; gik det højt, erstattedes de sidste af Kæphest eller Gyngehest. For Pigerne var Dukkerne det altbeherskende Legetøj — og et Dukkehus betegnede Kulminationen. Var det af Format og udstyret med alt det daglige Hjems Behov, blev det et Klenodie, som gik i Arv gennem Generationer.

Naar Mørket begyndte at falde paa, tændtes ikke straks Lys. Det elektriske kendtes ikke, og der skulde spares baade paa Tællelys og paa Petroleum. Mørkningstimerne udnyttedes hyggeligt. Æventyrene blev fortalt igen og igen, og deres sære Skikkelser fulgte derfor sidenhen ofte med Mørket, naar de engang havde bjergtaget Barnets Sind. Pladsen foran Stuens Ovn var et yndet Opholdssted i Mørkningen eller Mørke: Flammerne tegnede underlige Figurer, og naar et Stykke Papir var kastet paa de ulmende Tørv og hurtigt brændte ud, kunde Børnene længe sidde og følge de sidste Gløders ilsomme Pilen gennem den tynde, sprøde Papiraske. Det hed, at Børnene gik fra Skole.

Skolen

var underkastet megen Udvikling i det 19. Aarhundrede. De Skolelove, som ved at indføre tvungen Undervisning og andre Regler lagde Grundlaget til den dybtgaaende Kultur, som præger Danmark, kom 1814, 24 Aar efter, at det første Seminarium var oprettet. Dertil kom den grundtvigske Bevægelse, som i høj Grad gjaldt Skolen. Kritiken rettedes navnlig mod den lærde Skole, »den sorte Skole«, der var blevet hængende i sin fra Middelalderen nedarvede Terpen. Grundtvig vilde i Skolen overhovedet have afskaffet al Tvang, al Eksamen ligesaa, tillige al planmæssig Undervisning. Gennem et nyt Lærerkorps skulde Undervisningen gøres levende. Af Grundtvigs Sæd voksede Friskolen frem med Kristen Kold som Bannerfører — — og den Brænding, hvori Skolens Virke kom til at foregaa, affødte et Liv og en stille Styrke, der prægede hele Befolkningens Væremaade og Væsen langt fremover.

Skolerne blev ikke mere Dressuranstalter, der med Ferlens eller Risets Haardhed gennemtvang Disciplin. Den understregede Individualiteten, opdrog Børnene til selvstændige Individer, som kunde handle i Forstaaelse og under Ansvar. Naturligvis var Brøstene mange og fandtes mangesteds, men selv om Børnene kunde se, at Lærere ikke altid var fuldkomne, og om end Barnets Trang til at være Barn nu og da slog igennem Opdragelsen, saa en arm Synder maatte stille hos Inspektøren til Formaningstale eller det, som værre var, udviklede der sig dog — Skridt for Skridt, som det nye nu engang kommer i Danmark — en Skole, der i kommende Tider igen og igen var i Stand til at optage nye Tanker og fostre og udvikle nye Idéer.

Fra smaa og mørke Skolestuer, tit i en uvidende og upædagogisk Fru Bittermandels Dagligstue, behersket af en snæversynet Jomfru Trumfmeiersk Aand, rykkede Skolen ind i store Lokaler, hvor der var højt til Loftet, og hvor der gennem Vinduerne baade vældede Lys ind og var videre Syn ud.

↑ *Michael Ancher:* En Pogeskole paa Skagen. *1881. Den Hirschsprungske Samling.*

← *Anna Ancher:* Lektien gennemgaas. *1885. Statens Musæum for Kunst.*

↓ *Hans Smidth:* Legeplads ved Skole i Ry.

↑ *C. Dalsgaard:* Stengangen paa Sorø Akademi i Frikvarteret. *1882. Maleriet findes paa Sorø Akademi, hvor Dalsgaard var Tegnelærer, da han malede det. — — Personerne paa Billedet er: Drengen i Forgrunden Elev paa Akademiet Aage Thomsen. Drengen i Baggrunden kendes ikke. Iøvrigt fra venstre: Landskabsmaler, tidligere Tegnelærer, Professor H. G. Smith Harder, Overlærer Hans Peter Michael Rosing, Rektor, Prof. Dr. phil. Paul Hagerup Tregder, Gymnastiklærer, Krigskommissær C. J. G. Prehn (i hvid Kittel), Overlærer Hans Corfixen, Professor, Lærer i Fransk, L. A. Rothe, Overlærer Carl Ludv. Jul. Patrick Moth (med Globus), Overlærer, Prof. J. H. Bang, Overlærer Peter Lorenzen, Adjunkt Theodor Hansen og Adjunkt Peter Bröchner Blicher. (Billedet paa Akademiet er iøvrigt en af Dalsgaard selv udført Kopi af det oprindelig i 1872 malede Billede, som er i Privateje.)*

↓ *Erik Henningsen:* Paa Skolens Legeplads. *1886. Billedet ejes af Efterslægtselskabets Skole, hvis Legeplads i den daværende Ejendom paa Østergade (paa en Del af den Grund, hvor Illums Handelshus nu er bygget) det er, der her er gengivet. Paa Billedet ses flere af Skolens daværende Lærere, helt til venstre cand. phil. K. H. Leisner; i Midten: daværende Inspektør, senere Bestyrer, Professor F. Bokkenheuser (der bøjer sig), Professor C. W. Agerskov, Skrivelærer F. Lange, Professor C. C. Brix og Sproglærer Arthur Abrahams.*

↓ *Malthe Engelsted:* Hos Inspektøren. *1888*

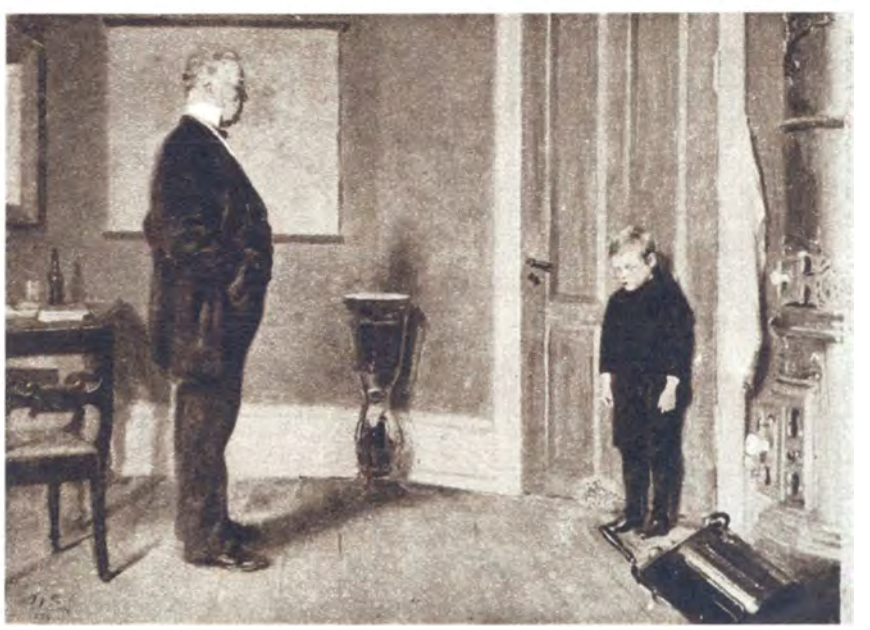

← *Georg Seligmann:* Hos Præsten. *1883. Den Hirschsprungske Samling — Billedet viser unge Piger til Konfirmationsforberedelse i Præstens »Studerevœrelse«.*

↓ *Viggo Johansen:* Ungdom. Konfirmationssøndag i Dragør. *1894.*

↓ *Carl Bloch:* En Tjenestepige i sit Køkken. *1869 Tilhører Hs. Maj. Kongen.*

I Ungdomstiden

begyndte med Konfirmationen. Pigebørnene fik ved denne Lejlighed lange Kjoler paa, og Drengene fik lange Benklæder. Det var de ydre Attributer. Pigebørnenes Kjoler var som Regel sorte — det var det mest økonomiske, for de kunde bruges sidenhen, og man levede i en Tid, der virkelig vidste, hvad omsorgsfuld Sparsommelighed vilde sige.

For mangen lille Knægt paa Landet var Ungdommen dog begyndt før Konfirmationen, fordi han var ude som Vogterdreng; ikke mindst paa Jyllands dengang vidtstrakte Heder skulde det ensomme Liv nok udvikle og maaske modne den, der havde noget i sig. Vogterdrengen fik Tid til at tænke sig om. Det er maaske ikke helt tilfældigt, at flere betydelige Mænd i Danmark begyndte deres Liv med at vogte Faar eller andre Kreaturer.

For Pigebørnene var der i Realiteten kun to Muligheder efter Konfirmationen: Borgerskabets bedrestillede Del placerede den unge Dame paa Forhøjningen ved Vinduet, hvor hun i Gadespejlet kunde spejde efter Frieren, som helst skulde komme hurtigt, for en ugift Pige paa 30 Aar var for Alvor en gammel Pige, hvis Chance i Livet var forspildt. Den mindre velstillede Del kom ud *at tjene,* som det hed dengang, d. v. s fik Ansættelse ved husligt Arbejde som *Tjenestepige*, en Betegnelse, der nu er afløst af *Husassistent*. De unge Tjenestepiger havde ingen Privattilværelse. Fritiden tilbragtes ofte i en Krog i Køkkenet, hvor der ogsaa undertiden maatte redes op om

← *C. Dalsgaard:* Faaredreng paa Heden. *1877.*

Wilh. Bendz: Et Tobaksselskab. *Udstillet 1828. Ny Carlsberg Glyptotek. — — En Kreds af unge Venner samledes hver Søndag Aften hos Juristen Fuldmægtig Chr. Jürgensen, senere Professor i Matematik ved Universitetet (t. v. med Celloen). Hans Moder skal have været utilfreds med Maleriet, fordi Sønnens Uniformsfrakke — fra Borgervæbningen — hang paa et Søm paa Væggen. Hun sagde: »Saa sjusket er Christian nu ikke.«* →

↑ *C. Schleisner:* Mester er ude. *1882. — — Scenen er et Skomagerværksted. Kuglen paa Stangen er en vandfyldt Glaskugle, som havde til Opgave efter Mørkets Frembrud at samle og forstærke Spiddelysets sparsomme Lys og kaste det ned paa Arbejdet, som havdes i Hænde.*

↓ *Erik Henningsen:* Paa Universitetet. *Billedet viser Overrækkelsen af det akademiske Borgerbrev. Det er Professor J. N. Madvig, der med Rector magnificus-Kæden om Halsen foretager Overrækkelsen. Dengang var Studenterne faa — og de mødte, ligesom ved alle Eksaminationer, i Kjole. — Billedet er malet 1897, men Situationen er fra 1879, Universitetets Jubilæumsaar, i hvilket Madvig sidste Gang var Rector magnificus. Bag Madvig Prof. J. L. Ussing. Ved Bordet staar Pedel Mule med Protokollen.*

Natten — men hyppigt, meget hyppigt, knyttede en saadan Kvinde sig trofast og hengivent til den Familie, som hun levede med, og hun blev et uundværligt Faktotum, som tit indtil sin høje Alderdom fulgte med en af den unge Slægt til dennes nye Hjem.

Naar den mandlige Ungdom var konfirmeret, kom den enten i Lære, eller den studerede. Og den studerende Ungdom var vel mest typisk *Ungdommen*. I dens Diskussioner skimtedes gennem den tætte Tobak-Os Fremtidens Problemer i vage Omrids, dens Sold var drabelige, i Ferien var Studenten Græsplænernes, Nøddegangenes og Balsalenes selvfølgelige Helt. Studenten følte selv den utvivlsomme Sandhed i den ofte gentagne Linie: »Herrer vi ere i Aandernes Rige«. At Eksaminerne ikke altid bekræftede den aandelige Overlegenhed, kunde man siden hen glemme sammen med Ungdoms-Overmodet.

Frieri og Forlovelse

↑ *C. Dalsgaard:* Ulykkelig Kærlighed. *1866.*

W. Marstrand: Bondestue. Frierens Moder → taler hans Sag. *1845. Statens Musæum for Kunst.*

↓ *J. Th. Lundbye:* En Malkescene. *Statens Musæum for Kunst.*

Lige efter 1800 vældede Romantiken ind over Danmark, hvor dens første og største Blomst blev Oehlenschlägers Digtning, og man kan nu bagefter undre sig over, at dens praktiske Virkninger kom saa langsomt, at f. Eks. et Spørgsmaal som Frieri og Forlovelse stadig blev behandlet og afgjort af adskillige andre end de to mest direkte implicerede. Men ogsaa her trængte nye Synsmaader langsomt igennem, selv om de officielt sejrede hastigt. Og endnu i en meget stor Del af Aarhundredet var det Forældre og andre, som sagde et afgørende Ord, naar det gjaldt en Forlovelse. Det var baade Tilfældet i By og paa Land. Frieren havde vel nok i adskillige Tilfælde fundet Lejlighed til at afgøre det Fornødne og Egentlige med Pigen selv, men saa maatte han møde op hos Faderen og indhente Samtykket, blive vejet og vraget eller accepteret. — Han maatte bl. a. i Detailler redegøre for, hvordan han kunde ernære en Familie. — Undertiden — som paa Marstrands Billede — foregik Henvendelsen til den Elskede i Familiens Nærværelse. Ikke underligt, at det undertiden kneb med at faa sagt, hvad siges skulde — — og hvad man maaske i vore Dage tit klarer uden Ord. Standshovmod og honnette Ambitioner spillede en stor Rolle, Begrebet *Mesalliance* derfor ogsaa. Hverken han eller hun maatte gifte sig »under sin Stand«, og blev der i Købstadkredse holdt strengt over dette, var Reglen maaske endnu nøjere overholdt paa Landet, hvor f. Eks. en Husmandsdatter sjældent var velset i en Gaardejers Familie. Dalsgaard, der altid fortæller meget detailleret, lader det ogsaa i sit Billede, *Ulykkelig Kærlighed*, gennem Faderens utaalmodigt trommende Fingre paa Stolens Armlæn, tydeligt fremgaa, at den unge Mand ikke bliver modtaget som Svigersøn. — Mens saaledes Følelserne ikke i

nogen højere Grad blev respekteret i den saakaldte »de store Følelsers Tid«, blev der paa den anden Side i høj Grad passet paa, at Følelserne ikke sidenhen tog Overhaand. Et Par Forlovede kunde i Købstadskredse sjældent færdes alene, endsige være uden Opsyn, naar de var sammen inden Døre -- paa Landet gik det lettere, og der havde et ungt Ægtepar da ogsaa jævnlig den Førstefødte i Vuggen ikke alt for mange Maaneder efter Vielsen. Men paa Landet herskede den særlige Skik, at Parret indgik ikke Forlovelse, men *Trolovelse*, og denne regnedes i mange Henseender som lige med Vielse. Den blev indført i Kirkebogen, og egentlig manglede blot, at det unge Par skulde flytte sammen.

Og dog fejrede Romantiken store Triumfer paa Tidens uromantiske Syn paa Frieri og Forlovelse: Der var Overflod af Romaner og andre litterære Frembringelser, som svælgede i den ulykkelige Kærlighed, der skyldtes uforstaaende Forældres urimelige Haardhed. Og maaske havde Romantiken endnu een — ofte gentaget — Triumf: Forbuden Frugt har altid smagt bedst, og forborgen Kærlighed, hemmeligholdt Forstaaelse og stjaalent Samvær havde en Spænding og en Charme, som Nutiden kender meget lidt af.

↑ *W. Marstrand:* Billede fra Hverdagslivet. *1856—57. Statens Musæum for Kunst. Udlaant til Randers Musæum. — — Maleriet gengives under flere Titler, navnlig* Besøget. *Det er et Emne, Marstrand stadig er vendt tilbage til, og navnlig til dette Billede foreligger der et meget stort Antal Skitser og Udkast. Gang paa Gang malede Marstrand ogsaa selve Billedet om. Han kasserede de første Udgaver, fordi han ikke havde været heldig med Modellen til den unge Mand, der stadig ikke blev den Idealskikkelse, som var et værdigt Modstykke til den unge Kvinde. Hun, der ganske betog Samtiden som Udtryk for Datidens unge Pige, var iøvrigt malet med en ung gift Frue som Model. Endelig, efter at Billedet var færdigt og solgt til Kunstmusæet, malede Marstrand det om endnu en Gang — han havde i Erindringen om sin afdøde Broder Osvald, der havde været Søofficer, fundet den Skikkelse, som han fandt ideal. Frieren maledes nu efter Hukommelsen. Karl Madsen, som iøvrigt fremhæver Billedet stærkt, er for Resten ikke enig med Marstrand i Bedømmelsen af Frieren. Han siger: »Søofficerens Skikkelse er et Spøgelse uden Liv og Sjæl«.*

← *W. Marstrand:* Kæresten præsenteres. — *Ogsaa til dette Billede foreligger en Række Skitser og Udkast.*

D. C. Blunck: → En Gadescene. *1828.*

Høj-skolen

der fik indgribende Betydning for dette Lands Folkeliv og Folkekultur, kan ledes direkte tilbage til Grundtvig, hvis Tanker blev de grundlæggende: Ungdommen frem for Barndommen er den rigtige Oplysningstid, Ordet og ikke Bogen er det rigtige Oplysningsmiddel, og det er frem for noget andet Fædrelandets Historie og Kristendom, som Eleverne skal lære.

Det blev næppe altid i stort Omfang direkte, positiv Viden, der spredtes fra Højskolerne, men baade naar Karlene samledes om Vinteren, og naar der i Sommermaanederne var Pigeskole paa Højskolen, lykkedes det at skabe en Følelse af Samhørighed og Forstaaelse af Sammenhold som noget væsentligt. Gen-

↑ *J. Th. Lundbye:* Grundtvig paa Talerstolen. *Tegning, 1843. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg.*

↓ *Niels Bjerre:* Fra en Folkehøjskoles Foredragssal *(Sorø). 1890.*

↑ *Erik Henningsen:* Paa Askov Højskole. *1902. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg. — –– Billedet findes i flere Udgaver, hvoraf dette er det senest malede. Det viser et Udsnit af Foredragssalen, den saakaldte »Dagmarsal«, paa den Højskole, som blev Landets førende. Paa Talerstolen ses Forstanderen, Ludvig Schrøder. Nedenfor Talerstolen sidder hans Datter, Fru Ingeborg Appel, og Fru Charlotte Schrøder. Bag dem fra venstre: Komponisten Heinrich Nutzhorn, senere Forstander og Undervisningsminister Jacob Appel staaende, Fysikeren Poul la Cour, Folkemindesamleren, Pastor H. F. Feilberg og Forfatteren Poul Bjerge, der alle var knyttet til Højskolen som Lærere. Det samme er Tilfældet med Skikkelserne i Baggrunden til venstre: Yderst og øverst i Profil: Fr. Hansen. Hvor Væggene mødes: A. Helweg. Foran ham: Jenny la Cour (i sort med lys Broche), Sprogmanden, Dr. phil. Marius Kristensen (med Haanden om Hagen) og, nærmest Talerstolen, Gymnastiklærer Rasmussen.*

nem lang Tid var f. Eks. Pigeholdene prægede af en særlig ydre Form i Dragt og overhovedet i Fremtræden. Sølvpilen i Haaret var det typiske — og ofte fremhævede — Kendetegn for Pigen fra Højskolen. Den Kritik, som ramte Højskolen, fremhævede bl. a., at dens Elever uden at have faaet nogen Kundskabsfylde derimod havde tilegnet sig en saarbar Selvfølelse, som tit er Kendetegnet for den ringe Mand og Kvinde. Men gennem Kritik, der maaske sleb Unoder af, voksede Højskolen sig stærk i Kraft af sin indre Værdi, og den ydre Form og Særegenhed i Væsen hos Eleverne blev lidt efter lidt til Almenpræg af Frigjorthed og Rankhed i Sindet. Ogsaa Højskolernes *Efteraarsmøder*, der samlede ældre Elever og andre, var med til at fremme Væksten af folkelig og kristelig Fællesfølelse.

1844 blev den første Højskole anlagt i Rødding. Den flyttedes 1864 til Askov og blev i mange Maader retningsgivende for de efterhaanden talrige Højskoler, som spirede frem og voksede sig store –– Højskolen blev et fremtrædende Led, ja, en drivende Kraft, i den aandelige Vækkelse, som fra Aarhundredets Midte gik over Landet. Den skabte tillige en Kultur af en anden Form, end den var kendt andetsteds, bragte den samtidig længere ud og dybere ned i Befolkningslagene, end man fandt Kulturen i andre Lande.

↓ *Joakim Skovgaard:* Ernst Trier taler paa Vallekilde Højskole. *Tegning. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg.*

↑ *J. Sonne:* Brudetoget kommer. *1879.*

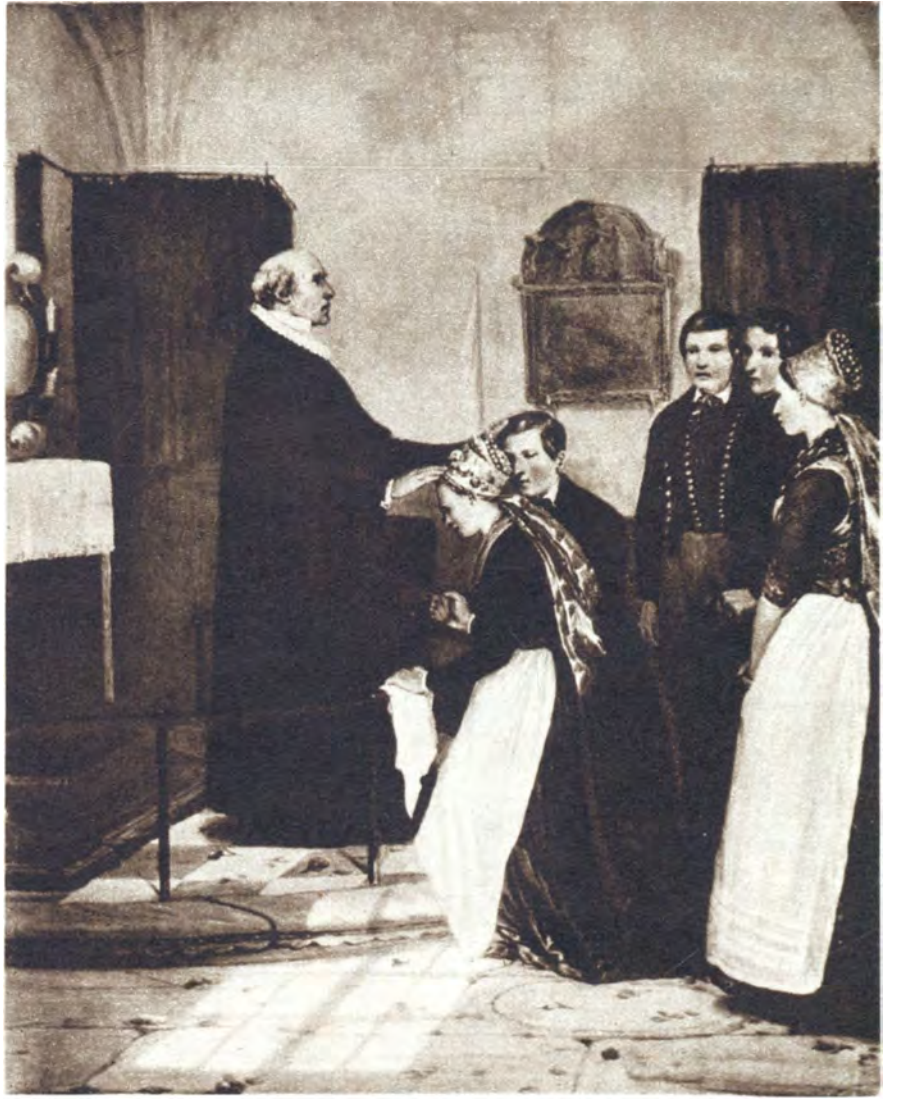

↑ *J. Sonne:* Bryllup i Landsbykirken.

↓ *J. Sonne:* En Brudefærd. *1856. Aarhus Musæum.* — *Billedet indeholder en lille Historie, som ikke umiddelbart opfattes: Soldaten, der staar til venstre i Billedet, er en Invalid fra den nylig overstaaede Treaarskrig. Han ser nu sin tidligere Kæreste, der under Krigen fandt en anden, blive viet til denne. Sonne malede tre Aar senere en Art Fortsættelse af Billedet,* En Ligfærd. *Det gengives Side 85.*

Bryllup

var den største af Familie-Festerne. Paa det Punkt var der ingen Forskel paa Urfolk og Kulturfolk.

Tidligere havde man paa Landet meget vel kunnet feste i en hel Uge — og hver Dags Kvantum Spise og Drikke var umaadeligt — men ogsaa paa dette Punkt gjorde den Sparsommelighedens Aand, der nødtvungent holdt sit Indtog i Aarhundredets Begyndelse, sig kraftigt gældende, og sidenhen, da Kaarene atter bedredes, var Skikken med de meget store Gilder delvis glemt. Undtagelserne eksisterede, og det baade i By og paa Land, men alt i alt var der en mærkbar Forskel.

I Byerne anvendte man stadig hyppigere den hvide Brudedragt med Slør og Myrte-Krans, en i Empiretiden indført Skik, hvor Kransen var et Forsøg paa at genoplive Antikens Symbol paa den uberørte Kvinde. Paa Landet var Bruden iført den unge Piges Festdragt, som hun bar for sidste Gang — paa nogle Egne fik hun ved Midnat under Udfoldelse af et særligt Ceremoniel den ærbare Piges Hovedbeklædning erstattet med den ærbare Kones Hue.

Paa Sonnes Billede fra 1856, hvis særlige Historie omtales andetsteds,

ses Brudgom og Brud hver for sig i Brudetoget paa Vej fra Kirken. Det var mangesteds Skik, at de ikke fulgtes. Først naar Brudetoget fra Kirken kom hjem til Brudehuset — som Regel Brudens Barndomshjem — placeredes de Side om Side ved Gildebordet, og saa maatte de helst ikke være fra hinanden, før Festen var omme — og siden fulgtes de Livet igennem. Vielse var dengang næsten altid en Forening for Livet.

↓ *Tom Petersen:* Brudekareten. *1890. Ribe Stiftsmusæum. — — Sujettet er fra Ribe, hvis Domkirketaarn ses i Baggrunden.*

Henrik Olrik: En Brud pyntes af sin Veninde. *Udstillet 1860 (formentlig malet 1859). Maribo Musæum.*

— *Vald. Kornerup:* Et Almuebryllup i Vartov Kirke. *1887. Den Hirschsprungske Samling.*

↑ *W. Marstrand:* Ved en Accisebod. *1830.* *Københavns Bymuseum.*

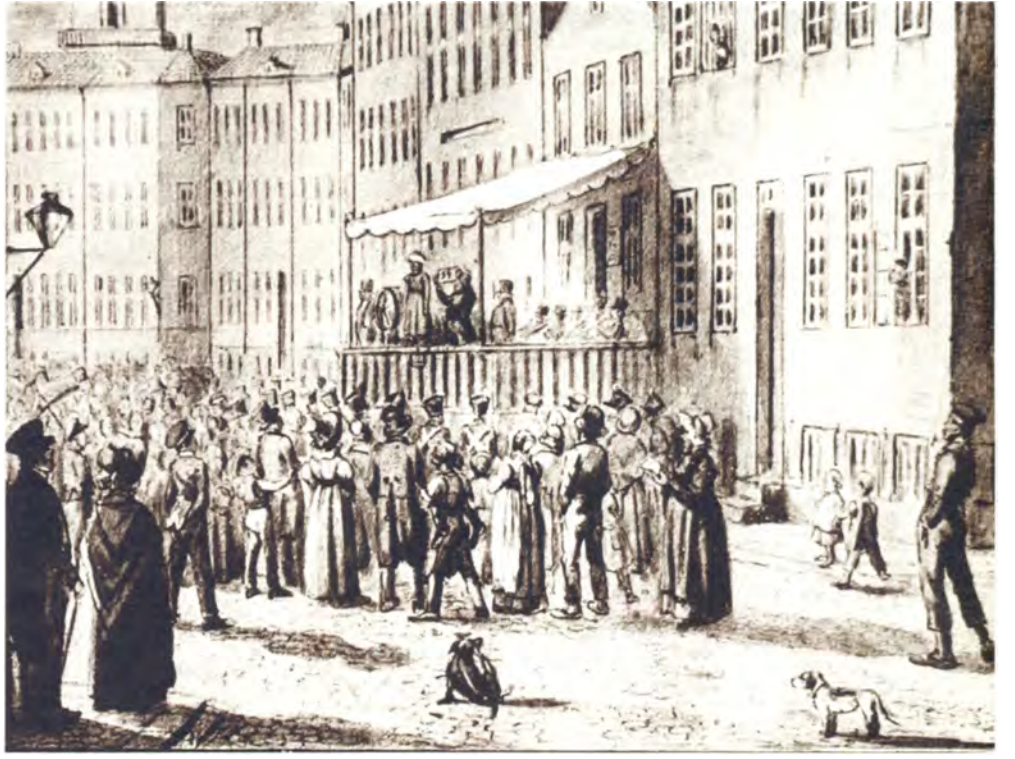

↑ *P. Klæstrup:* Tallotteriet trækkes. *Tegning. Københavns Bymuseum.*

Offentligt Liv.

Sogneraadsmødet og Byraadsmødet, som er skildret levende og anskueligt i Billederne paa den næste Side, var gennem mange Aar for den store Offentlighed noget fjernt, der blot lagde en vis Nimbus om Hovederne paa de Mænd, som udøvede Funktionen. »Byens vise Fædre« kaldtes de — næppe med nogen ironisk Biklang, som man nu vilde være tilbøjelig til at lægge i en saadan, lidt højstemt. Betegnelse.

Men en Række Sider af det offentlige Liv vendte direkte ud til Publikum og kunde sætte Lidenskaberne i Bevægelse. Acciseboden, som nu ikke mere kendes, var det *Comptoir* ved Københavns Byporte, hvor man betalte Afgift — Accise — af de Varer, der førtes ind i Byen. Betjenten paa Marstrands Billede letter høfligt paa egen Hat og tillige embedsmæssigt paa Konens Slag for at se, om hun gemmer noget afgiftspligtigt derunder. Hun holder — tilsyneladende knipsk-blufærdigt — Haanden paa Slaget — — men Hunden opdager den Skinke, som den kvindelige Utilnærmelighed skærmer for Betjentens Blikke. Det var tit omfattende Undersøgelser, Accisebetjenten maatte udføre — Spiret, han paa Marstrands Billeder har i Haanden, var til at gennemrode f. Eks. et Hølæs med — det kunde jo skjule adskilligt.

En hvilken som helst Opvisning paa offentlig Gade vil altid trække Nysgerrige til, og Tallotteriets Trækning, der foregik paa aabent Torv, var en Folkeforlystelse. Her var endda det Moment af Spænding, at Ens eget Nummer jo kunde komme ud. Og Auktionen har fra tidlig Tid haft en særlig Magt over Sindene. Den faar Folk til med Begærlighed at byde paa og ogsaa købe Ting, som de maaske slet ikke har Brug for. Saadan er det, og saadan var det.

↓ *W. Marstrand*: Auktionsscene. *1835.*

↑ *Hans Smidth:* Et Sogneraadsmøde.

Om kommunalt Selvstyre se Side 31.

↓ *Axel Helsted:* Et Byraadsmøde. *1884. Kunsthalle, Hamburg.*

Fra Diligence til Jernbane

↑ *C. D. Gebauer:* Ved Landsbykroen.

er, kort udtrykt, Hovedsummen af Forandringen af Transportvæsenet i det 19. Aarhundrede. Landevejene, der var daarlige, havde hidtil baaret al den gennemgaaende Trafik Landet over, og Landsbykroerne havde været Centralsteder, hvor Passagerer, Kuske og Heste bedede, eller hvor man maaske skiftede Forspand. Den første Stump Jernbane blev i Danmark taget i Brug 1847, og op gennem Aarhundredet lagdes derefter et Net af Jernskinner over Landet — indtil Automobilernes Fremkomst i dette Aarhundrede standsede Nettets Vækst og delvis lagde Trafikken tilbage til Landevejene, hvor de gamle Diligencer genopstod i Form af Rutebiler.

Farten sattes op i alle Forhold, og det gjaldt ikke stort mere end Aarhundredet ud, at den, der kører med Stude, kommer ogsaa

Hans Smidth: Dagvognen gennem Landsbyen. *1883. Aalborg Musæum. — — Dagvognen — Diligencen — blev fortrængt af Jernbanen, men den genopstod som Rutebil.* →

↓ *N. P. Mols:* Paa Heden. — — *Studevognen var dengang almindelig, ogsaa udenfor Hedeegnene, hvor den holdt sig længst.*

med. Studekøretøjerne blev sjældnere og sjældnere.

Til Bytrafik maatte man i Aarhundredets Begyndelse leje en Karet fra en Vognmand. Det var en kostbar og omstændelig Historie. I Løbet af Aarhundredet tog Hyrevognene Form af Drosker med faste Stadepladser, men i mange Byer kom de sent og var meget faatallige. Og til Skovturene var det Char-à-banc'er eller, i ældre Tid, de store Holstenskvogne, der var Festens Clou. De omtales nærmere Side 70—71.

↑ *P. Klæstrup:* Paa Vej til Dyrehaven. *Tegning. Københavns Bymuseum. — Vognene er Holstenskvogne, Skovturs-Hyrevogne, hvori Kusken solgte Pladserne enkeltvis, og naar Passagererne var fuldtallige, kørte Vognen. Det var Datidens Skovsporvogne og Udflugtstog.*

↓ *Hans Smidth:* En tredie Klasses Jernbanekupé. *1887. Statens Musæum for Kunst.*

↑ *Erik Henningsen:*
Droskekuskens Middag. *1895.*

← *Hans Smidth:* Færgen.
Statens Musæum for Kunst.

Gadens Liv

var broget. Alt muligt foregik paa Gaden, hvis Snæverhed let klumpede den langsomme Trafik til Stimmel.

Flyttedagen malede Forvirringen til Højdepunkt. Man sparede tit en Vognmand og slæbte selv alt, hvad overkommes kunde. Marstrand har i sit Flyttedagsbillede tydeligt vist Forskellen paa den fattige Familie, der forlader Lejligheden, og som selv aser af med, hvad den kan bære, og den holdne Kone, der flytter ind, og som selv kun bærer sin trimlefede Moppe, mens Mændene med Bæreboren kommer med Bohavet. Klæstrup har i sin Tegning fortalt om, hvordan Halmen flød paa Gaden paa Flyttedagen. Halmen prægede Dagen. Alt pakkedes ind i Halm. Halm stuvedes mellem sammenpakkede Møbler. Paa Gaderne hørtes fra høje Læs Bøndernes Salgs-Raab: »Ha-lem, her er Halem«. Og al den benyttede Halm kastedes paa Gaden og flød.

↑ *W. Marstrand:* Flyttedagsscene. *1831.*
Malerisamlingen paa Nivaagaard.

Skraldemanden kendes endnu. Hans Vogn er omtrent uforandret, og Blæsten fører endnu Støv og andet fra Spande, der tømmes af i Vognen, af Sted i hvirvlende og uhumsk Flugt. Men Skralden, som han har Navn efter, er forsvundet. Manden gik foran sin Vogn, svang Skralden og raabte højt, for at man skulde vide, at han var der. Alle raabte — ikke blot Reje- og Hornfiskekoner, men Mælkemanden med sin Klokke, Sandmanden, Skærslipperen — der sang — Visekoner og mange flere. Støjen var ikke mindre dengang end nu, blot anderledes.

Ogsaa Hunderakkeren raabte — og Hundeejerne, naar Rakkeren slog ned paa deres Dyr med sit store Net, hvori han indfangede de Hunde, der ikke havde Tegn. Paa Marstrands Billede tror Opdrætteren af de mange Hunde i Snor, at det er hans fine Dyr, der er Bud efter, og han værger dem, men det er en Køter bagved, der er Tale om. Hunde paa Gaden har altid været et taknemligt Stridsemne. (Flere Billeder, der illustrerer Gadens Liv, findes Side 88—89.)

↓ *P. Klæstrup:* Der flyttes. *Tegning.*
Københavns Bymuseum.

↓ *Erik Henningsen:* Foran en Fortovsrestaurant. *1887.*
(Et andet Billede fra en Fortovsrestaurant findes Side 73.)

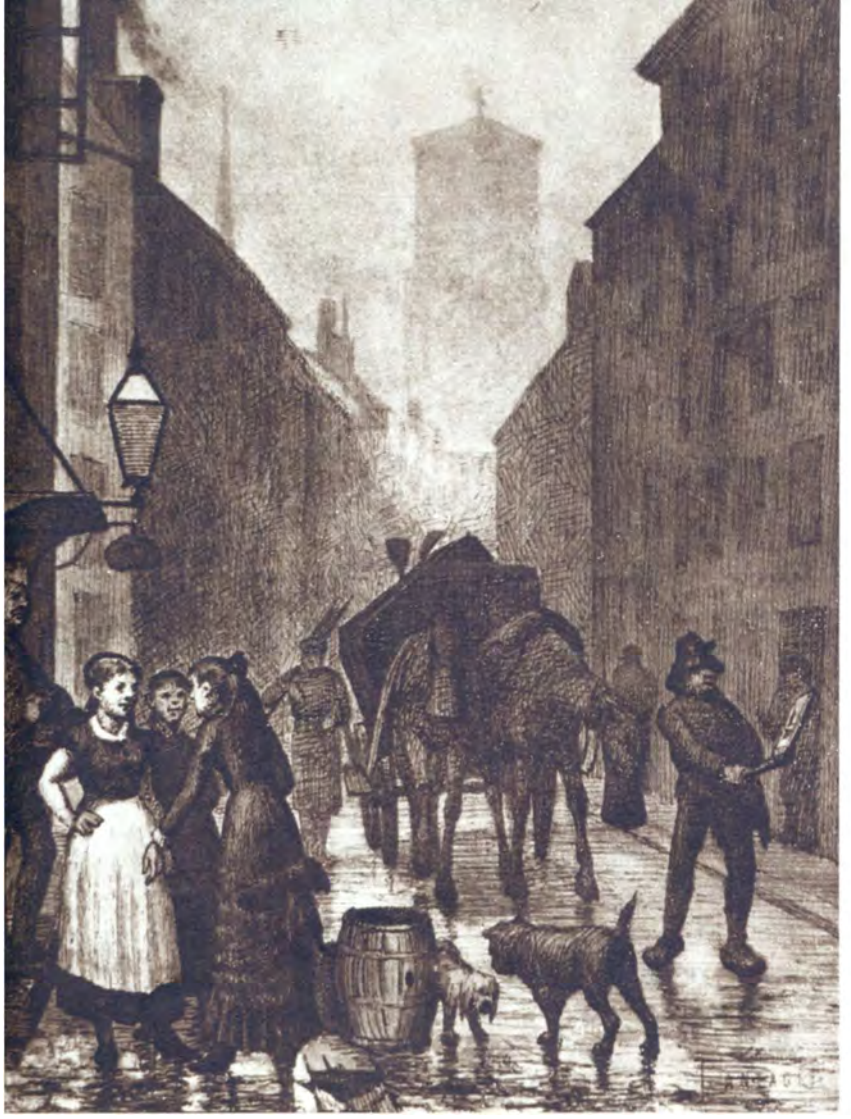

↑ *Chr. Kobke:* Skraldevogn i Landemærket i København. *Tegning. Københavns Bymuseum.*

↑ *Peter Raadsig:* Skærslipper paa Kongens Nytorv i København. *1835.*

↓ C. W. *Eckersberg:* Fruentimmer i Blæst paa Gaden efter Regn. *1830.*

↓ *W. Marstrand:* Gadescene i Hundedagene. *1833. Statens Museum for Kunst.*

Fulde Mænd

↑ *P. Klæstrup:* Vægteren bærer en fuld Mand bort paa en Stige. *Tegning. Københavns Bymuseum.*

var en daglig Forekomst. Brændevinen hørte nødvendigvis med til alle Maaltider, og den kostede næsten ingenting. Alligevel blev de talrige Brændevinsbrændere holdne Folk, fordi Varen blev saa rigeligt nydt. — Den fulde Mand havde som Regel en Sværm af Gadens Drenge efter sig. i Byen maatte Vægterne tage sig af ham. og de bar ham, hvis han var stærkt tilredt. bort paa en lang Stige. — For Resten var det dengang ingen Skam at være fuld. Ogsaa den selskabelige spirituose Overbelastning blev taget som en naturlig Ting. Det er først Automobilerne, der har lært Nutidens Mennesker at se paa beskænket Utilregnelighed som en ondartet Forseelse, ogsaa, selv om man ikke kører Bil. Dengang var det mest Hustruen, der ved Mandens Hjemkomst sagde, hvad siges skulde. Men den Scene blev ogsaa gengivet i saa mange af de da eksisterende Vittighedsblade, at man maa faa Indtryk af, at den var meget almindelig.

↓ *L. A. Ring:* Landsbybillede. En beruset Mand. *1890.*

Erik Henningsen: → Sent hjem.

* *Edv. Petersen:* Udvandrere paa Larsens Plads. *1890. Statens Museum for Kunst. Udlaant til Aarhus Museum.*

Edv. Petersen: Hjemkomsten. *1898. Aarhus Museum.* ↘

De, der drog hjemmefra

blev en almindelig Betegnelse for den store — og i Aarhundredets sidste Halvdel stærkt stigende — Skare, der rejste til Amerika for at prøve Lykken, hvor Mulighederne forekom mange at være mindre lukkede, og hvor de Æventyr lokkede, som adskillige allerede havde oplevet.

Da Edv. Petersen 1890 malede sit Billede, *Udvandrere paa Larsens Plads*, var Udvandringen paa Højdepunktet. Det var meget store Skarer, der drog af Sted. Det var ikke færre end 75—80.000, der aarligt emigrerede fra Danmark, og næsten alle (94 Procent) drog til Nordamerika. Det vil sige, at hvert Aar udvandrede hver femogtyvende danske Indbygger.

Det var tit brudte Forhaabninger — fortvivlet økonomisk Kamp, Hjerteskibbrud og meget andet — der laa bag Beslutningen om at udvandre, og Formen for Udvandringen var ikke altid den behageligste. U. S. A., der havde Brug for Menneskemateriale til at udnytte det mægtige Kontinents Muligheder, havde Udvandringsagenter, som der sluttedes Kontrakt med. Agenten paatog sig at skaffe Udvandreren Beskæftigelse, og i Tro paa Løfterne drog mangen dansk Familiefader afsted, undertiden først alene, undertiden straks med hele Familien. Tit var det næsten Karavaner, der drog bort. Men Gang paa Gang viste det sig, at de danske Udvandreres Arbejdstempo, Realitetssans, Uddannelse, Dygtighed og meget mere gav dem — ligesom de øvrige Skandinaver — særlige Chancer i U. S. A., hvor de fortsat øgede Respekten for Skandinaverne, og hvor mange af dem byggede sig selv en Tilværelse, der var meget mere end blot økonomisk betrygget. Blandt de danske Udvandrere og deres Efterkommere tælles mangfoldige betydelige Mænd, der har gjort værdifuld Indsats i U. S. A. og været med til at skabe Staterne til det, de ønskede at være: Fremtidens Land.

Da Edv. Petersen 1898 malede sit Billede *Hjemkomsten*, hvis Sceneri er Amerikabaadens Ankomst, udtrykte han den store Fremgang i det Fremmede ved at lade det første Billedes Forsagthed være afløst af den borgerlige Soliditet og Sikkerhed.

↑ *Vilh. Bendz:* Tiggerkone med Barn. *Udstillet 1829.*

↑ *P. Klæstrup:* Gældsarrestanter i Slutteriet. *Tegning. Kobenhavns Bymuseum.*

Fattigdom og Nød

var i det nittende Aarhundrede ikke mere eller mindre bitter end nu, men de Udtryk, Fattigdommen fik, var undertiden andre. Tiggerkonen, der med et Barn ved Haanden søgte at vække Medlidenhed — som Bendz fremstiller det paa sit Billede — var i mange Variationer en Gengangerskikkelse. — Gældsfængslet, som Klæstrup har foreviget, er i Virkeligheden forlængst forsvundet. Dengang kunde, her i Landet som andetsteds, en Fordringshaver kræve en Skyldner sat i Gældsfængsel, hvis han ikke kunde inddrive Tilgodehavendet paa anden Maade. Gældsfængsel var dels en Straf for økonomisk Uefterrettelighed, dels skulde Udsigten dertil være et Tvangsmiddel — og saadan virkede det tit, selv om mange Danske har maattet tage det ufrivillige Ophold — ligesom f. Eks. ogsaa Dickens' Mr. Micawber og Mr. Pickwick. Men da det som Regel ikke hjalp paa Skyldnerens Evne til at betale, at han spærredes inde, gik man allerede af den Grund bort fra Ordningen, og 1872 afskaffedes de sidste Rester af Gældsfængsel her i Landet. — *Laanekontoret*, som Pantelaaneren dengang ofte betegnedes, var tit sidste Tilflugt for *pauvres honteux*. Dengang eksisterede der ogsaa mangfoldige private Pantelaanere, mens Assistentshuset nu er ene om denne specielle Form for Laanevirksomhed, der paa private Hænder kunde affode Misbrug.

↓ *C. Dalsgaard:* Udpantning hos en Bødker i Salling. *1859. Statens Musæum for Kunst.*

↑ *Erik Henningsen:* Sat ud. *1892. Statens Museum for Kunst.*

↓ *Franz Henningsen:* Hos Pantelaaneren. *1893.*

↑ *Fr. Vermehren:* Reservesoldatens Afsked. *1849. Statens Museum for Kunst. En Skitse til Maleriet findes paa Frederiksborgmuseet. — — Det er ofte om dette Billede fremhævet, at det rummer meget lidt af* Aanden fra 48, *men selv i Perioder, da Verdenshistorien har kunnet fremvise Krigsbegejstring, har denne ofte baaret Præg af et kollektivt — maaske overvejende suggestivt — Fænomen, mens den umiddelbare menneskelige Reaktion overfor Krigen næsten altid i Hjemmet, der blev ramt, i første Række har været Forstemtheden.*

Aanden fra 48

er endnu et Slagord. Det er Begejstringens, Modets, Selvhævdelsens og Frihedens Aand, der her er Tale om. Den fik sit første Udtryk 9. April 1848, da Oprørshæren, som var rykket nordpaa, blev oprevet af den danske Hær i Slaget ved Bov.

Februarrevolutionen i Frankrig og Martsbevægelsen i Tyskland gjorde sit til at opmuntre den gennem lang Tid ulmende Uro i Hertugdømmerne, om hvis Tilknytningsforhold til Danmark Strid havde staaet i Aarhundreder. Da Kong Frederik 7. havde afløst Kong Christian 8., blev Forarbejderne til en konstitutionel Fællesforfatning offentliggjort, og den ogede Uroen, til den i Hertugdømmerne fik Karakter af Oprør. Kampene begyndte, som allerede omtalt, og afbrudt af flere Vaabenstilstande kæmpedes der, indtil i Realiteten den danske Sejr i Slaget ved Isted 25. Juli 1850 afgjorde Krigen.

Den nationale Rejsning, som denne Periode medførte i Danmark, var det i ganske særlig Grad, der fik Carl Ploug til i en Verslinie at tale om *hin Aand fra ott'ogfyrre*, hvormed han skabte Slagordet. Denne Aand fandt ikke blot stærke Udtryk af Begejstring, da Soldaterne vendte tilbage. En helt ny politisk Udvikling, som satte et af de store Tidsskel, var begyndt under Krigsaarene — den er nærmere omtalt paa det følgende Sidepar — og *Aanden* besjælede ogsaa en meget væsentlig Del af Fredens Værk i Aarene fremover. (Se ogsaa Side 93 Hans Smidth's: Motiv fra den jydske Slavekrig.)

F. C. Lund: De danske Troppers Indrykning i Flensborg efter Slaget ved Bov 9. *April 1848. Malet 1885. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg.* →

← *J. V. Sonne:* Angrebet paa Dybbøl Bjerg 5. Juni 1848. *Malet 1849. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg. — Sonne, der allerede ved sin Debut optraadte som »Bataillemaler«, som det dengang kaldtes, fulgte i Treaarskrigen den danske Hær og malede talrige Skitser, paa hvilke han siden byggede en Række Malerier, der anerkendes som autentiske.*

↑ *J. V. Sonne:* Slutningen af Slaget ved Isted

J. V. Sonne: Feltvagt i det Slesvigske. *1851.*
Den Hirschsprungske Samling.

↓ *David Monies:* Soldaternes Indtog i København i September 1849. *Malet 1850. Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.*

N. Haiber: Reservesoldater paa Marchen 1848. *Malet 1851*
Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.

Constantin Hansen: Den grundlovgivende Rigsforsamlings første Møde 23. Oktober 1848. *Malet 1860—64. Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg. Personerne, der paa Masken er angivet ved Numre, er: 1: P. G. Bang. 2: J. N. Madvig. 3: H. N. Clausen. 4: C. M. Jespersen. 5: M. P. Bruun. 6: J. E. Larsen. 7: L. N. Bregendahl. 8: L. N. Hvidt. 9: J. F. Schouw. 10: P. D. Bruun. 11: Anders Sandøe Ørsted. 12: C. F. Wegener. 13: J. P. Mynster. 14: A. F. Krieger. 15: F. V. Schytte. 16: W. F. Treschow. 17: C. G. Andræ. 18: W. J. Bierring. 19: C. C. Hall. 20: C. A. Bluhme. 21: C. E. Bardenfleth. 22: W. C. E. Sponneck. 23: J. A. Hansen. 24: Balthazar Christensen. 25: A. W. Moltke. 26: A. C. Gleerup. 27: D. G. Monrad. 28: N. L. Westergaard. 29: A. F. Tscherning. 30: F. M. Knuth. 31: C. C. Zahrtmann. 32: Orla Lehmann. 33: M. J. Hammerich. 34: N. F. S. Grundtvig. 35: Carl Ploug. 36: J. G. V. Aagaard. 37: E. P. Hother Hage — hvilken sidste bestilte Maleriet udført og gennem mange Aar ejede det. Blandt Tilhørerne i Baggrunden har Const. Hansen anbragt en Mængde af sine private Bekendte, der ikke overværede Aabningsmødet. Helt tilbage, midt mellem 23 og 24, er saaledes portrætteret Bjørnstjerne Bjørnson.*

Politisk Vækkelse

kom til Danmark, da Frihedsrørelsen i 1848 gik over Europa. De første umiddelbare Virkninger af denne er allerede omtalt paa det foregaaende Sidepar. Men i Udviklingen sker der intet i Spring, og den Bevægelse, der nu opstod, hvilede paa al den Frihedskamp, som mange Pionerer allerede da Aartier igennem havde stridt. Den grundlovgivende Rigsforsamling traadte sammen 23. Oktober 1848, og 5. Juni 1849 gav Kong Frederik 7. Folket den Grundlov, som gav det Del i Styrelsen, og under hvilken Folkets Egenart siden har fundet sin Form.

Folkestyret rejste nye Strømninger, skabte nyt Liv. Det drog alle Kredse ind i Beskæftigelsen med

← *Michael Ancher:*
Collegium politicum. *1897.*

offentlige Sager, og der opstod i store Befolkningslag, som hidtil havde været afskaaret fra aktiv Medleven i disse Anliggender, en heftig Interesse derfor, naturligvis ogsaa dybe Divergenser i Meninger — og dette medførte en Gennemdrøftelse af Sagerne, som sikrede alsidig Belysning, før Afgørelsen blev truffet. Modsætningerne opstod ikke mindst, efterhaanden som en Række Problemer af Livsvigtighed for Nationen kom til Behandling. Det gjaldt i første Linie Forsvarsspørgsmaalet, som satte de uoverstigeligste Meningsskel og affødte en bitter Strid, der igen medførte en Stagnation i Lovgivningen. Overalt i Europa var Socialdemokratiet vokset frem i Aarhundredets sidste Trediedel, og dets Fremtrængen — som tit blev baaret af en voldsom Agitation — var med til at give Præg til Folkelivet i Danmark i denne Periode. Tæt tobaksrøgtaagede politiske Møders uendelige Række skød efterhaanden de Mænd frem, som i kommende Tid blev stillet i Forgrunden.

Mange af de Mænd, som i Danmark kom til at præge Lovgivningen, var vokset frem gennem Virksomhed i lokale Forsamlinger: Sogne-

↑ *L. A. Ring:* Politisk Diskussion. *1885*

← *L. A. Ring:* Et Besøg. *1885*

↓ *Erik Henningsen:* En Folketaler. *1899.*

raad. Byraad og Amtsraad. (Se Billederne Side 19.) Det kommunale Selvstyre er fastslaaet i forskellige Anordninger i Aarene omkring 1840, og de kronedes sidst med det folkelige Statsstyre, som Grundloven indførte.

Kommunerne danner en Overgang mellem Privatliv og Statsliv. De Opgaver og Problemer, som forelaa i Raadene, var som oftest den enkelte Borger nær inde paa Livet, men dog opdroges den, der valgtes til Raadene, heri til at se de offentlige Sager under en større Synsvinkel end blot snæver Egeninteresse, og han fik øvet Blikket for Spørgsmaalenes hensigtsmæssige Løsning, han lærte, hvad der kan naas gennem Forhandling. I disse Forsamlinger skoledes ogsaa mangen Gang Talere, som senere, naar de rykkede ind paa den politiske Arena, havde deres Evner saa udviklede, at de hurtigt fik store Kredse i Tale. Arbejderne fik sidenhen gennem Fagforeninger en lignende Træning, Landboerne gennem Andelsforetagender etc. Paa den Maade udvikledes i ganske særlig Grad i Danmark Folkestyret til en uantastelig Selvfølgelighed.

← *P. S. Kroyer:* Aftenselskab i den gamle Glyptotekssal paa Ny Carlsberg. *1880. Ny Carlsberg Glyptotek. — Paa Billedet ses en Række kendte Skikkelser; fra venstre: A. P. Weis, Vilh. Bissen, Johs. Steenstrup, Julius Lange, Sophus Müller, Carl Bloch, Jean Gautherin og H. M. A. Chapu (franske Billedhuggere), Carl Jacobsen, Fru Ingeborg Normann f. Stegmann, Fru Elise Halkier f. Blaauw, L. Tuxen, Stephan Sinding, J. V. Dahlerup og P. S. Kroyer. Paa Kanapéen Fru Ottilia Jacobsen, Fru Thyra Augusta Nathalie Fenger, samt tre af Brygger Jacobsens Børn, de to første tidligt afdøde, samt Theodora Jacobsen, siden gift med Brygger Edgar Madsen.*

← *J. V. Sonne:* Den Puggaardske Familie paa Sejltur paa Furesøkanalen. *1870. Det nationalhistoriske Museum paa Frederiksborg.*

W. Marstrand: Søren Borchs Skydeskive. *Dateret 13. Juli 1841. Den Hirschsprungske Samling. — — Borch var Købmand i Roskilde, i hvis Fugleskydningsselskab han paa Skiven faar overrakt Kæden, der viser hans Værdighed som Fuglekonge. Den overrækkes ham af Købmand, Agent Th. Hagedorn Swane. Alle Skikkelserne paa Billedet var fremtrædende Roskilde-Borgere.*

Den gode Borger

blev tit Betegnelsen for den velstaaende Borger, der brugte sin Formue til Samfundsgavn. »Det til Borgerheldet sigtende« var et fra Frederik 6.s Danmark stammende, almindelig anvendt Udtryk. Bl. a. Klubberne og Skydeselskaberne samlede den gode Borger til Sammenhold, og allerede herigennem fik disse Institutioner en social Betydning, som Eftertiden maaske ikke altid har forstaaet. — I de store Patricierhjem samledes Samtidens kendte Skikkelser — men først og fremmest Slægten, og det gjaldt ikke mindst paa de palæagtige Landsteder. Typisk er i den Henseende Baaden med den Puggaardske Familie, malet af Familiens nære Ven, Maleren J. V. Sonne. — En af de Slægter, der længst vil mindes, er Brygger-Dynastiet Jacobsen. Stifterne af Carlsberg og Ny Carlsberg. Krøyers Billede er fra Salen paa det første Glyptotek, der fandtes paa Carlsberg, indtil Carl Jacobsen gav Glyptoteket en særlig Bygning og gjorde det til offentligt Eje. Carl Jacobsen var, som sin Fader, J. C. Jacobsen, den udprægede gode Borger i det største Format.

↑ *Jørgen Roed:* Besøg i Præstegaarden.

↓ *J. V. Sonne:* Præsten hentes over Aaen til en Syg. *Udstillet 1881.*

↓ *C. Dalsgaard:* To Gamle nyder Altrets Sakramente. *1858. Den Hirschsprungske Samling.*

Præsten og Præstegaarden

var Centrer i Datidens kulturelle Liv – næppe blot i Kraft af Præstens Forkyndelse og det Menighedsliv, der udfoldede sig fra Præstegaarden. Det var maaske endda tit mere i Kraft af Præstens Lærdom og som et Resultat af, at Præsten, selv om hans økonomiske Kaar sjældent blev frodige, dog — i Forhold til mange af Sognebørnene — dengang havde det saa relativt trygt og godt, at han kunde videreføre og ofte nyskabe Kulturpræget.

Et paafaldende stort Antal betydelige danske Mænd er udgaaet fra Præstehjem. Kulturen, som levede her, havde Rødderne direkte tilbage ikke blot i bibelsk, men i verdslig Klassicisme, og i det stille »Studereværelse«, som Præstens bogfyldte Arbejdsværelse med Ærefrygt betegnedes, er mange af de litterære Værker, skønlitterære og faglige, blevet til, som stærkt optog Samtiden, og af hvilke mange har bevaret Værd og Vægt ind i Eftertiden.

Forestillingen om Sommerferien er gennem Litteraturen ogsaa nøje knyttet til Præstegaarden, i hvis store Haves Nøddegang den ferieglade Student sværmede for og med de — nej: en af de — yndige unge Piger, dér i lyse Kjoler og i gratiøs Leg svævede over Plænerne. I Memoirerne indtager Præstegaardene en dominerende Stilling, baade i Kraft af Hyppigheden i Forekomst og af Menneskelighеden, som straaler ud derfra.

Al denne Nimbus om Præstens Person faldt for Sognebørnene sammen med den Respekt, de umiddelbart følte for denne Mand, hvis Lærdom og Klogskab var saa stor, at han kunde hjælpe dem med mangeartede Sager, de ikke selv kunde klare, og som havde Hjertelag og Tid til at gøre det. Alt dette medførte vel ogsaa, at de med yderligere Tillid hørte paa hans Forkyndelse

↑ *Carl Thomsen:* Søndag Eftermiddag i Præstegaarden. *1888.*

← *Carl Thomsen:* Middag i Præstegaarden efter Bispevisitats. *1888. Statens Museum for Kunst. — — For dette Billede modtog Carl Thomsen Udstillingsmedaljen paa Charlottenborg, og Billedet gik sin Sejrsgang fra Udstilling til Udstilling i Europa: Det skaffede først Maleren Diplomet »Hædrende Omtale« i Paris 1889, derpaa Guldmedaljer i München 1892 og i Anvers (Antwerpen) 1894. — Til højre for Vinduet ses Biskoppen, Det er D. G. Monrad.*

↑ *Michael Ancher:*
En Lægprædikant.
1877.

↓ C. *Dalsgaard:* Tvende Mormoner er paa deres Vandring komne ind i et Tømrerhus paa Landet, hvor de ved deres Prædiken og ved Fremvisning af nogle af deres Sekts Skrifter søger at vinde nye Tilhængere. *1856. Statens Museum for Kunst. — — Den ene af Mormonerne er den unge Fanatiker til venstre, der taler, og som har bragt den siddende blinde Pige i en halvekstatisk Tilstand, mens den ældre Mand med Haanden knyttet om Stokken synes at være skeptisk. Den anden Mormon staar bag den ældre Mand, hvor han viser Tømreren nogle af de Skrifter, som Mormonismens Udsendinge i stor Mængde bragte med sig.*

↑ *C. Dalsgaard:* En gudelig Forsamling i en Bondestue. *Udstillet 1869. — — Af mange Smaatræk i Billedet fremgaar det, at der her er Tale om en i hvert Fald nærmest grundtvigsk præget Forsamling. Bl. a. findes Grundtvigs Billede ogsaa paa Væggen som Pendant til Kong Frederik 7.s Portræt. Dragterne viser, at Billedet er malet i Salling.*

↓ *Niels Bjerre:* Bønnemøde i Harboøre. *1897. — — Hele Billedets Præg viser, at det gengiver et Milieu fra en strengt missionsk Kreds, og Harboøre-Egnen var da ogsaa en af dem, hvor den meget strenge Forkyndelse havde lydt og havde vundet Tilhængere.*

Kirkelig Mission

voksede frem midt i Aarhundredet. Den Vækkelse, som mærkedes politisk, gav sig ogsaa stærke religiøse Udslag. Grundtvigs første, kraftige Indsats havde allerede haft Tid til at gøre sig meget gældende. Dens Kredse blev nu mange Steder betegnet som »den glade Kristendom«.

Langt strengere var Indre Mission, organiseret fra 1861, der med Grundlæggeren, Vilh. Beck, som første Forkynder naaede betydelig Udbredelse, mest i Midtjylland og paa Vestkysten. Tilhængerne, »de Hellige«, som andre ofte betegnede dem, havde allerede tit i Ydret Præg af Alvor, Strenghed, Forsagelse og fanatisk Iver i Troen.

Den første Retning byggede Forsamlingshuse, den sidste lod Missionshuse vokse frem. Mens der ut stredes skarpt og utaalsomt mellem de to Fraktioner, gjorde andre Retninger og helt andre Religioner sig undertiden gældende. Navnlig sendte Mormonismen mange Missionærer hertil fra Utah, dens Hjemsted i U. S. A., og det var slet ikke helt faa Proselyter, den en Overgang vandt. De drog af Lande sammen med andre Udvandrere.

← *C. Dalsgaard:* Julemorgen hos en Bondekone. *Udstillet 1848. Statens Museum for Kunst.*

ogsaa ekstra kærneholdigt — Foder Juleaften, og dette er bevaret i borgerlig Tradition, hvor Lænkehunden faar dobbelt Sul, fordi den skal vide, at det er Jul. Saadan har Peter Faber udtrykt det i sin Sang *Julestemning (Sikken voldsom Trængsel og Alarm)*, der blev til midt i Aarhundredet omtrent samtidig med hans endnu mere populære *Højt fra Træets grønne Top.* Denne sidste indgik sammen med de gamle Salmer som et fast Led i den Sangens Fest, som Julen ogsaa blev.

Iøvrigt blev allerede tidligt i Aarhundredet Julen betegnet som Børnenes Fest. Ogsaa her øjnedes der den kristne Allusion til Barnet i Vuggen. Men de Ældre deltog i Festen med fuld Hengivelse, idet de ved denne Lejlighed fulgte det testamentlige Paabud om at blive som Børn paany. — — Alt

Glade Jul

synges der i Julesalmen, og *Glæden* var det, man paa alle Maader søgte at frembringe i Julen. Den glædelige Fest var Julen allerede i hedensk Tid, da den gav Udtryk for Vinter-Solhvervs-Glæden, da man fejrede Lysets Tilbagekomst. Og da for Aarhundreder siden Festen for Kristi Fødsel blev lagt til samme Tid, blev Glæden understreget. Sin særlige ydre Udformning fik *dansk Jul* navnlig efter, at Juletræet omkring 1800 naaede til Danmark, hvor Granen snart blev en uundværlig Jule-Bestanddel.

I usædvanlig Grad er i Julefesten gamle hedenske Forestillinger paa alle Maader vævet sammen med kristelig Overlevering, og Almuens Overtro med borgerlig Tradition. Fra gammel Tid blev der f. Eks. ved alle Festerne lagt Vægt paa Mad og Drikke i Overflod, en Skik, der lever videre i al Nutids Køkkentravlhed henimod Jul. I den Overtro, der lejrede sig omkring den kristne Tro, indgik ogsaa den Forestilling, at Dyrene i Stalden fik menneskeligt Mæle Julenat, da Jesusbarnet fødtes. Derfor gav Bonden ogsaa Bæsterne en ekstra Gift, d. v. s. Hestene i Stalden en Gang ekstra — og

↓ *L. A. Ring:* Julebesøg. *1882. Den Hirschsprungske Samling.*

skulde i Julen være rigere, festligere, større og bedre, overraskende godt. Som en af Overraskelserne voksede Gaverne frem, og de gjorde efterhaanden hele December til en Julemesse. Juletræet med Lys, der skulde have Mørke som Baggrund, havde allerede i væsentlig Grad lagt Vægten paa Helligaftenen forud for den store Fest. For var det Julemorgen, der var Festens Brændpunkt. Forventningen koncentreredes nu Juleaftensdag mod den lukkede Dør, bag hvilken Juletræet pyntedes, Gaverne placeredes, og Lysene tændtes paa Træet. Hele den borgerlige Juletradition blev skabt i Løbet af det nittende Aarhundrede, og endnu, naar Døren aabnes til det tændte Træ og Børnene jubler, er det for de Ældre det svundne Aarhundredes Overlevering, Barndomshjemmenes Traditioner, der lyser dem i Møde og giver dem en Klump i Halsen i Erindringen om, hvad der engang var. Julen blev i det nittende Aarhundrede ogsaa frem for nogen Mindernes Fest.

L. A. Ring: Helligaften paa Landet. →

↓ *Viggo Johansen:* Glade Jul. *1891.*
Den Hirschsprungske Samling.

↑ *Jørgen Sonne:* St. Hans Nat. De Syges Søvn paa Helenes Grav ved Tisvilde. *1847. Statens Museum for Kunst. — — De dengang almindelige »Kilderejser« — Rejser til Kilder, af hvis Vand man søgte Lægedom — mentes særlig virksomme, hvis det var St. Hans Nat, man drak af Kildevældene. I Tisvilde sov de Syge ogsaa paa Helenes Grav om Natten.*

Sankt Hans

er fejret gennem Aarhundreder, og Middelalderens Heksetro bragte oprindelig denne Fest i Forgrunden. I Sverige er Sankt Hans Dag — 24. Juni — gennem mange Aar fejret som *Midsommerdagen*, der er Helligdag. Det var i lidt enklere Former det samme, vi, efterhaanden som Overtroen svandt, fejrede herhjemme. Det blev ikke Dagen, men den foregaaende Aften og den korte, lyse Sommernat, der fejredes. Baalene blussede — et Modstykke til Julelysene et halvt Aar senere: iøvrigt Rester af Ildofre til Guderne — og Forestillinger om Heksenes Bekæmpelse og dermed Fremgang for alt godt knyttedes sammen med Forestillinger om Sundheds Vækst den Nat. Man troede, at de hellige Kilder da var særlig virksomme — skønt de Mineraler i Kildevandet, som vel har ligget til Grund for Erfaringen om Kildernes undergørende Kraft, ogsaa nok virkede andre Dage og Nætter Aaret rundt. Lidt efter lidt oplevede Sankt Hans Nat at blive Tiden for en i mange Maader specielt livsbekræftende Fest: man dansede og sang. Det var til Sankt Hans, Holger Drachmann skrev sin Midsommervise: *Vi elsker vort Land . . .*

↓ *P. S. Kroyer:* St. Hansblus paa Skagen. *1906. Pastel. Den Hirschsprungske Samling. — — Paa Billedet ses flere kendte Skagboer. Til venstre i Billedet staar Holger Drachmann, Midsommervisens Digter, i lang mork Kappe.*

↑ *A. Hunæus:* Paa Københavns Vold; Aftenen før Store Bededag. *1862. Statens Musæum for Kunst.*

Store Bededags Aften

var en af de Aftener før Helligdag, der fejredes med Tradition. Da gik Familien Tur, mens alle Kirkeklokkerne ringede, og naar den kom hjem, blev der drukket The med varme Hveder til. I København hørte det med til Traditionen, at man spadserede paa Volden, oprindelig paa Vestervold — og saadan var det,da Hunæus malede sit Billede — og siden igen, da ogsaa den blev kørt bort, paa den Stump Østervold, som da laa tilbage. I dette Aarhundrede har man søgt at genoplive Skikken paa Christianshavns Vold. — Store Bededags Aften promenerede »hele København«. Mange kendte Mennesker saas paa Volden, og for Resten vidste Alle i det lille København, hvem Alle var. Det er denne Promenade, Hunæus har malet. Paa hans Billede ses nogle kendte Personer, men der har gennem Aarene været Tvivl om, hvem der var hvem. Der findes to Overleveringer. Den ene synes at stamme fra Maleren. Dens Oplysninger betegnes i det følgende med et H. Den anden har levet og lever i Familien, som i mange Aar ejede Billedet. Dens Oplysninger er her angivet med et R. — Sikkert er det, at Herren i Baggrunden til venstre er Arveprins Ferdinand. Den svære Dame med den hvide Kyse er hans Gemalinde, Arveprinsesse Caroline. Damen, som ses tilhøjre derfor, i Profil og med Kyse, skal ifølge H. være en Frøken Larsen. Herren i Forgrunden med høj Hat og Damen, der løfter op, er Grosserer, Agent (vistnok F. Philip V.) Philipsen og Fru Wilhelmine Richter, født Schwartz, gift med Grosserer Johan Gustav Richter. Situationen var frit opfundet af Maleren — om dette se nedenfor. Damen i Profil med lyst Slag og mørk Hat skal i Følge H. være en Skuespillerinde ved Det kgl. Teater Frøken Juel. Er dette rigtigt, er det Frøken Laura Juel. Hun havde tidligere været Balletdanserinde, men forsøgte sig 1855 uden Held i Skuespil. De to Herrer i Forgrunden er der megen Uenighed om. Herren med den mørke Cylinderhat ligner paafaldende Christian Winther, som han da saa ud. H. siger, at Herren var Svensker, R., at han hed Funder og var velkendt i København; (i saa Fald vistnok Handelsagent, Grosserer W. O. F.). Om Herren med den lyse Cylinderhat siger R., at det er Forfatteren M. Goldschmidt, mens H. lader det være Lærer ved Døvstummeinstitutet H. C. Lind. (Maleren var døvstum og opdraget paa Institutet.) H. angiver, at Damen bag Goldschmidt-Lind er Modehandlerinde (vistnok da Frøken E. D.) Juul, og at Herren med Hatten i Haanden er kgl. Hof-Forgylder P. Chr. Damborg. Mand og Mand imellem er det undertiden ment, at det var Digteren H. P. Holst. Herren med høj Hat og Stokken op mod Hagen ligner paafaldende Forfatteren Poul Chievitz, og man har ment, at det var denne, men H. benægter det og udlægger Figuren som Christian Winther. De fire Børn i Forgrunden skal være Malerens egne Poder. — At Hunæus havde malet Fru Richter og Philipsen Arm i Arm bevirkede iøvrigt, at Billedet blev solgt. Nylig havde Hunæus anmodet om at maatte male den smukke Fru Richter, og han anvendte da ogsaa uden videre hendes Træk til Damen paa dette Billede. Det var Grosserer Richter imod, specielt da Agent Philipsen var en stor Beundrer af Fru R. og man iøvrigt kendte hinanden meget lidt. Da Billedet udstilledes, forlangte Richter det konfiskeret, men endte med i Venskabelighed at købe det for 800 Rd., dengang en meget stor Pris. Det var siden i hans og Hustruens Eje, og det var hans Mening, at det aldrig maatte gaa ud af Slægten, i hvilken alle betragtede det med megen Veneration. Fru Richter døde sidst af Ægtefællerne, og den af hendes Døtre, som efter en af Fru R. ønsket Lodtrækning derpaa vandt Billedet, mente at vide, at det i de seneste Aar havde været Fru R.s Ønske, at Billedet — som i Mellemtiden var blevet meget kendt og endog usædvanlig populært — dog sikredes i offentligt Eje. Hun skænkede det da anonymt til Statens Musæum for Kunst.

← *Vilh. Kyhn:* Frederik 7.s Ligfærd gennem Københavns Havn. *1864. Københavns Bymusæum.*

Kongelige Ligtog — som tit Ligtog i det hele taget — foregik om Aftenen. Da Kong Frederik 7. var død paa Glücksborg, blev Liget ad Søvejen ført til København, og Kisten førtes gennem Københavns Havn imellem og fulgt af flammende Fakler.

Krigen 1864

kom som en umiddelbar Følge af Begivenhederne, der udspilledes omkring Kong Frederik 7.s Død. Nølende, i hvert Fald kun under Tryk af Stemningen, underskrev Kong Christian 9. den saakaldte Novemberforfatning, som allerede var vedtaget under Frederik 7., men som denne ikke naaede at faa underskrevet, inden han døde. Det var en Fællesforfatning for Danmarks og Slesvigs Fællesanliggender, vedtaget 13. November 1863, mens Hertugdømmernes Forhold ordnedes separat. En ny Regering søgte at faa ophævet Novemberforfatningen, fordi man forudsaa, at den vilde føre til Krig — den Krig, der da ogsaa kom i Februar 1864, og hvori den danske Hær kæmpede mod de forenede preussisk-østrigske Hære og oplevede Nederlag efter Nederlag, til Vaabenstilstand sluttedes og Freden i Wien 30. Oktober beseglede Udfaldet: Slesvig og Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg blev afstaaet.

Den manglende Forberedelse af Krigen og meget i dens Førelse har siden været Kritik underkastet. Der stod vel Daads Nimbus over Hærens Indsats i Enkeltepisoder under Krigen, men dette kunde for den store Befolkning ikke forhindre, at Nederlaget virkede knugende og lagde en klam Slagskygge over dansk Følelse og Færd. »Aanden

→ *J. V. Sonne:* I Dybbøl Skanser i April 1864. *Malet 1871 efter Skitser taget paa Stedet under Krigen. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg. — — Maleriet rummer Portrætter af Løjtnanterne Grave og Tegner.*

fra 48« havde faaet et Knæk, men den var ikke dræbt.

Det udtaltes officielt fra dansk Side, at man maatte afstaa fra direkte Indblanding i Hertugdømmernes fremtidige Skæbne, men desto stærkere knyttede man sig i Danmark til den samtidig angivne Linie: Aarvaagent Arbejde for, at det dansksindede Nordslesvig kunde tilbagevindes for Danmark. Den blev fulgt som et Program. Et af de Ord, man holdt fast ved, var »Vi er Danske og vi vil vedblive at være Danske«, og med Ordet »Vi« indbefattede man alle, der talte og følte dansk. En mere bevidst Danskhed gjorde sig gældende. Maalet og Haabet, Troen og Udholdenheden gav efterhaanden paa ny Befolkningen mere Mod overfor Livet og den rankere Ryg, som Mod giver.

Under Indtryk af Tabet af Land blev blandt andet den Gerning taget op med Hedens Opdyrkning, som siden i Aarhundredet vokste sig stor og paa mange Maader bar Frugt. Og da der 1872 holdtes en dansk Industriudstilling i København, formede H. P. Holst til dennes Medaille de Ord, der baade havde Adresse til Krigens Resultat, og som kunde læses med Adresse til ethvert Forsøg paa at mildne dens Følger: »Hvad udad tabes, det maa indad vindes«.

↑ *Vilh. Rosenstand:*
En saaret Dragon flygter fra en Patrouillefægtning ind i en Hytte. *1866.*

←
Elisabeth Jerichau Baumann:
En saaret dansk Kriger. *1868.*
Statens Musæum for Kunst.

←

Fr. Vermehren: En jydsk Faarehyrde paa Heden. *1855. Statens Museum for Kunst.*

Man lægger Mærke til, at den gamle Hyrde gaar med sin Bindehose — den Strikkevirksomhed, som blev et betydeligt nationalt Erhverv, er nærmere omtalt Side 54-55. — Det var ikke noget helt ringe Par Hoser, en Hyrde kunde faa udført i de lange Dage paa Heden.

P. J. Larsen: Livet i en sjællandsk Bondegaard. *1852. Statens Museum for Kunst. — Udlaant til Musæet for Holbæk og Omegn.*

↓

Bondens Land

Landbruget, der altid har spillet en stor Rolle for Danmark, undergik en fuldkommen Forandring i det nittende Aarhundrede. Det begyndte straks ved Aarhundredets Begyndelse, da Resultaterne af Stavnsbaandsløsningen begyndte at vise sig i Form af Forbedringer af Driftsformerne.

Disse virkede paa mange Maader. — Fra ældgammel Tid havde Kornavl som saadan og Kvægavl for Kvægets Skyld været det afgørende. Nu gled man efterhaanden over til, at Kvægavlen var en særlig vigtig Faktor — for de Produkters Skyld,

Fr. Vermehren: →
En Sædemand. *1860. Statens Musæum for Kunst.*

↓ *H. J. Hammer:*
Høstscene. Bønder vender hjem fra Marken med det sidste Læs Korn. *Udstillet 1845. Statens Musæum for Kunst. Udlaant til Amalienborg.*

↑ *N. P. Mols:* Køerne malkes. *Vestjylland. (Kandestederne). 1897-99. Statens Musæum for Kunst.*

som Kvæget kunde udbringe. Dette var et Led i den Industrialisering af Landbruget, som paa alle Omraader fuldbyrdedes Aarhundredet igennem, og da Roedyrkningen efterhaanden toges op, var den et Led i Landbrugets Sammenknytning med Industrien.

For et Land som Danmark, af hvis Befolkning ca. en Trediedel er knyttet direkte til Landbruget, maatte en saadan revolterende Omlægning og Udvikling komme til at spille en indgribende Rolle. Fra Trællekaar var en stor Del af den danske Bondestand naaet til Menneskekaar — man tiltalte bl. a. efterhaanden ikke mere Bonden med »du« — og den Ligeberettigelse, der var opnaaet, understregedes ved de folkelige Rørelser af religiøs, kulturel og politisk Art, som samtidig skyllede hen over Landet, mens den knugende Pengemangel i Aarhundredets Begyndelse lidt efter lidt blev afløst af Velstand. De forskellige Begivenheder var intimt samhørende og samvirkende, og ogsaa i det Ydre omkalfatrede de paa mange Maader Landboens Levesæt. Fra at være en næsten helt igennem selvforsynende Institution blev den enkelte Gaard nu i anderledes udpræget Grad et Led i Samfundet — det skete ogsaa for en stor Del gennem Andelsbevægelsen, der lod det gamle Begreb Fællesskab opstaa under helt nye og stimulerende Former.

Bonden fik nu rede Penge mellem Hænder, mens Selv-

Simon Simonsen: →
Folkene vender hjem fra Marken. *1894. Aalborg Musæum.*

↓ *N. P. Mols:* Roerne læsses. *1886. Statens Musæum for Kunst.*

forsyning, Naturalieydelse og Tuskhandel tit hidtil havde gjort Kontanterne til en Sjældenhed. Dette var en af de Ting, der udadtil virkede nivellerende: Trangen til at se Ligeberettigelsen og Ensartetheden gennemført overalt medførte f. Eks. sammen med den nye Købeevne, at Bonden aflagde sin Egnsdragt — Folkedragten — og efterhaanden klædte sig i købstadsfremstillet Tøj, der ogsaa udadtil i højere Grad lod ham føle sig jævnstillet med de øvrige Samfundslag, mellem hvilke han nu færdedes paa lige Fod. En gammel Kultur gik tabt. Det skete ogsaa paa anden Maade. Udstykningen blev i Aarhundredets sidste Del taget op. Mange større Gaarde, bl. a. Herregaarde, blev stykket ud, og megen overleveret Kultur blev meget ilde medtaget. Men der opstod en ny Værdi, en Mængde nye Hjem med andre og flere Muligheder, end før havde været kendt i Smaahjem — og nationaløkonomisk opnaaedes en langt mere intens Dyrkning af Jorden og derigennem større samlet Udbytte. Økonomisk blev Landbruget Nationens Rygrad. Selv om nu kun ca. 10 pCt. af de enkelte Landbrugs Produktion blev anvendt til hvert enkelt Landbrugs Selvforsyning, stilledes Landboen dog herigennem i mange Maader gunstigere end Byboen, for hvem tit det elementære Spørgsmaal om det daglige Brød kunde blive brændende.

↑ *Erik Henningsen:* Barnemordet. *1889.*
Den Hirschsprungske Samling.

Wilh. Marstrand: En Anholdelse. *1835.* →
Københavns Bymusæum.

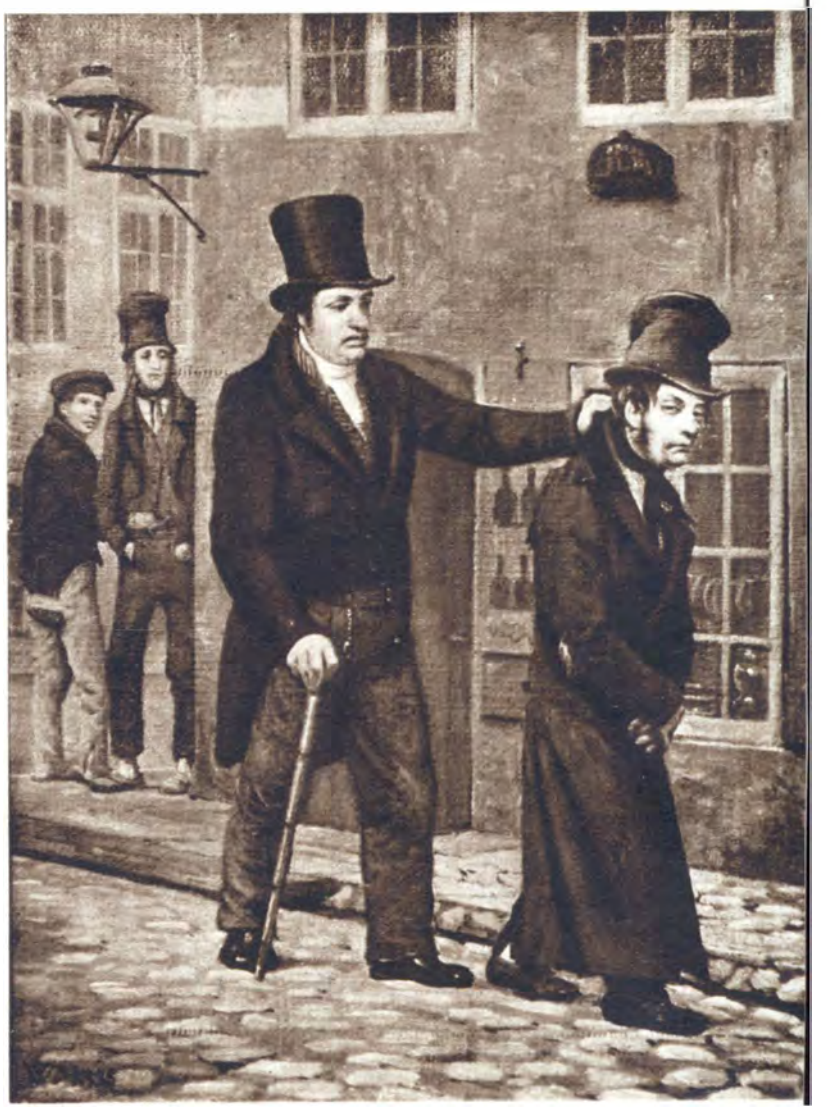

Rettens Gang

er lang og trang! Det er Wessel, der har skænket os Hovedparten af dette slagordformede Postulat, som der gennem det følgende Aarhundrede var rig Lejlighed til at gentage. For Vejen *var* lang og trang: En endeløs Række af Formaliteter og Trakasserier, af formelle Forhalinger, af Drøftelser, en Uendelighed af omstændeligt fremadskridende Undersøgelser førte kun langsomt til Maalet.

Mens de øvrige Love, hvori der dømtes i civile Søgsmaal, stadig forandredes, blev Straffeloven vedtaget i 1866. Den betød paa mange Maader afgørende Mildnelser, en Omjustering af Opfattelser, der havde Rod i Fortidens mere barbariske Syn. Siden afskaffedes Dødsstraf gennem Praksis, og da den gamle Straffelov blev afløst et godt halvt Aarhundrede senere, byggede den paa den paany ændrede Opfattelse, som Tiden havde skabt. Den Misdæderske, som fremstilles paa Erik Henningsens Maleri, var en af dem, der i Aarhundredets Begyndelse var hjemfaldet til Straf paa Livet, og ikke mindst overfor hendes Forseelse har en senere Tid ladet langt mere humane Synspunkter blive gældende. Tidligere var Straffen næsten at opfatte som Samfundets Hævn, medens den siden hen stadig mere betragtedes som Samfundets Middel til at søge Gentagelse undgaaet.

↑ *Carlo Dalgas:* Dyrskue. *1846.*

Marked og Dyrskue

Markedet var fra gammel Tid betydningsfuldt. For Landboen var her Lejligheden til at faa solgt de Dyr af Besætningen, som var lagt til med Salg for Øje — eller undertiden det Dyr, som maatte afhændes af Nød. Andre kompletterede altsaa her deres Besætninger. At man siden hen har brugt Udtrykket »politisk Studehandel« om en politisk Overenskomst, hvor Parterne mente at have baaret sig særlig fiffigt ad, vidner om, at det maaske ikke altid var den mest ophøjede Ærlighed, der gjorde sig gældende paa Markederne.

Da disse tillige samlede — foruden Forevisere af allehaande Rariteter — en Mængde Beværtningstelte, som blev tæt besøgt, var det vel ofte den af Studehandelens Parter, der havde drukket rigeligst, som kom til at bløde i Handelen. — For Byerne var Markederne store Handelsdage. — Navnlig i Aarhundredets tidligste Del var Markedsdagene for mange Landboer de eneste Lejligheder, da de kom til Købstaden, og da skulde samtidig alle nødvendige Anskaffelser foretages. De store Købmandsgaarde var tæt fyldt med Vogne fra nærmere og fjernere Omegn. For hele Ungdommen var Markedet — og navnlig det store Sommermarked — en Begivenhed, som blev imødeset med Forventning, og hvis Honningkager, Skrigeballoner og »vilde Indianere« eller »Damer uden Underkrop« siden hen huskedes som Oplevelser i en paa ydre Hændelser fattig Tilværelse.

Dyrskuet paa Dalgas' Maleri viser, hvor primitivt en saadan Foranstaltning dengang forløb. Siden hen, da det blev Bonden klart, hvor meget Avlsdyrene betød for Afkommets Ydedygtighed, da Stambøgernes Værdi blev almindelig anerkendt, og da Regnskaber f. Eks. med den enkelte Ko's Mælkepræstation blev nøjagtig ført og kontrolleret, fik Dyrskuerne først deres store Betydning.

Her kaaredes de Dyr, som blev Grundlæggere af Dynastier, og som var med til at skabe dansk Landbrug den førende Stilling, som det i Aarhundredets Løb tilkæmpede sig.

Baade paa Markeder og paa Dyrskuer traf ogsaa Landbrugets Folk hinanden, og der knyttedes personlige Forbindelser, som i Tidens Løb paa mange Maader kunde blive af Betydning.

↓ *Rasmus Christiansen:* Dyrskue. *Signeret: Barritskov 1901.*

Hans Smidth: Scene fra jydsk Marked. *1895.*

↓ *H. J. Hammer:* En Markedsdag i Fredericia. *1871. Statens Museum for Kunst. Udlaant til Fredericia Raadhus.*

Handelen

var stærkt stagneret i Aarhundredets første Del. Danmarks Vinger var stækket. Vel blomstrede den op igen, men langsomt. — Hidtil havde Storkøbmændene meget tit været Skibsejere og deres egne Redere. Dette Forhold forandredes, som mange andre. De hurtigere Kommunikationer, bl. a. i høj Grad Telegrafen, ændrede i Aarhundredets Løb Storhandelens Dispositionsformer. Dog, nye Slægtled tog efterhaanden sejrrigt nye Metoder i Anvendelse.

↓ *L. A. Ring:* I Købmandens Bod. *1882.*

↑ *W. Marstrand:* C. F. Hage og Hustru. *1849. Nivaagaards Malerisamling. — Billedet viser en af Datidens Storkøbmænd i sit beskedne Kontor. Billedet er malet ved Hages Guldbryllup, kort før Hages Død. Hages boede i Stege. Fru Hage kommer op og spørger sin Mand: »Maa jeg laane de to brune Heste?«*

P. S. Krøyer: → I Købmandens Bod, naar der ikke fiskes. *1882. Den Hirschsprungske Samling. — Malet paa Skagen.*

P. S. Kroyer: Kobenhavns Børs. *1896. Billedet hænger i Grosserer-Societetets Kontor paa Borsen. Billedets Personer er fra venstre: Iokan Hansen, H. P. J. Lyngbye, Jacob A. C. Holmblad, Jacob B. A. Salomon, Carl Will, Georg Petersen, S. Seidelin, J. Moresco, S. M. Blum, C. A. Næser, Emil Vett, Th. V. Wessel, Bernh. Ruben, J. F. Jarvoe, Harald Hansen, Alfr. Hansen, Vilh. Petersen, Ferd. Ekman, B. L. Fraenckel, F. A. Lorck, Harry Hertz, F. C. Smidt, M. Levy, L. Bramsen, Claus L. Smidt, P. N. Damm, M. R. Henriques, J. S. Salomonsen, J. Glückstadt, Axel Prior, C. Holm, C. F. Tietgen, Toxen Worm, G. Halkier, Adolph Carl, J. A. Collstrop, Alb. Berendsen, Victor Høffding, Johannes Holm, W. Fischer, F. Schiodte, Marcus Meyer, Chr. Cloëtta, S. V. Isberg, Siegfr. Goldschmidt, Philip W. Heyman, R. S. Sthyr, Carl Gammeltoft, Vald. Holm, Louis Meyer.*

↓ *Hans Nilv. Hansen:* Fra Skipperhjornet paa Kobenhavns Børs. *1888.*

↑ *C. Schleisner:* Kobbersmed som Tandlæge

C. Dalsgaard: → To Kvinder aflægger et Besøg hos Landsbykunstneren for i hans Værksted at se det hos ham bestilte Gravkors. *Signeret: Sorø 1873. — — Paa det store Hjerte, hvormed Trækorset er prydet, læses: »Ungkarl Mads Hansen. Fred med dit Støv.«*

Fra Haandværk til Industri

Blandt det nittende Aarhundredes indgribende Forandringer var Haandværkets Overgang til Industri. Maskinerne vandt over Haandens Arbejde. Adskilligt af det Haandværk, som blev tilbage, tog efterhaanden ogsaa Maskinen i Brug.

Samtidig med, at Produkterne derigennem blev mere ensartede, blev Menneskene det ogsaa. Med Haandværkets Begrænsning forsvandt efterhaanden mange Mennesketyper af ejendommeligt Tilsnit — i mange Tilfælde havde de repræsenteret Bedsteborgerligheden i Renkultur. Loven om Næringsfrihed fjernede 1857 helt og holdent Grundlaget under Laugene, der hidtil nidsomt havde passet paa, at ingen uberettiget drev borgerlig Næring. Man havde bl. a. hidtil skullet staa Læretiden ud, aflægge Svendestykke og sidenhen aflægge Mesterstykke, før man fik Borgerskab. Naar Svenden var udlært, fulgte tit Vandreaarene, da man rejste »paa Haandværket«, navnlig ofte i Tyskland, der laa geografisk bekvemmest, og herigennem holdtes i Live de mange tyske Udtryk i Haandværkersproget, som tidligere Perioders sydfra indvandrede Haandværkere havde bragt med. Det var det *zünftige* Sprog — af tysk *Zunft*, Laug — og Ordet zünftig gik efterhaanden over til at blive Betegnelsen for den særlige Væsensform, som prægede den brave, brede og selvbevidste Haand-

↓ *P. Klæstrup:* Svendeindvielse i en Laugskro. *Tegning i Københavns Bymuseum.*

↑ *P. S. Krøyer:* Smedien i Hornbæk. *1875.*
Den Hirschsprungske Samling.

Sko paa Hesten, men havde ogsaa kureret den, naar det trængtes. Nu afløstes han af Dyrlægen. Og hidtil havde Smeden saamænd ofte ogsaa brugt sine Tænger til at trække Tænder ud paa Folk med. Paa dette Felt nøjedes man ikke mere med en Mand, der blot havde Tængerne.

Blandt andet fra et æstetisk Synspunkt blev Haandværkets Hensmuldren beklaget. Den nye Tid var mindre malerisk end den gamle, sagde man. — Her søgte Krøyer — bl. a. i sine her gengivne to Billeder — at lære Publikum at se, at ny Tid kunde have ny Skønhed, en Lære, hvis Rigtighed sidenhen fuldt ud — om end langsomt — blev erkendt.

↓ *P. S. Krøyer:* Fra Burmeister & Wains Stoberi. *1885.*
Statens Musæum for Kunst.

værker — han, som alle andre, var i Datiden stands-stolt. — Med Laugene forsvandt ogsaa mange gamle Ceremonier og Skikke. Det var i Virkeligheden et stort Stykke Kulturhistorie, der afsluttedes, da Aarhundredtallet skiftede fra 18 til 19.

Af alle Haandværkere var Smeden vel den, der havde haft den mest centrale Stilling i Samfundet. Hans Haandværk var et af de ældste, maaske det ældste, og fra gammel Tid det uundværligste. Han blev tit sit Sogns og sin Bys betroede Mand. Af Gernings Erfaring vidste han, at man skal smede, mens Jernet er varmt. Denne hans Vane udnyttede ogsaa andre. Men ogsaa hans Virkefelt indskrænkedes — Beslagsmeden havde ikke hidtil nøjedes med at slaa

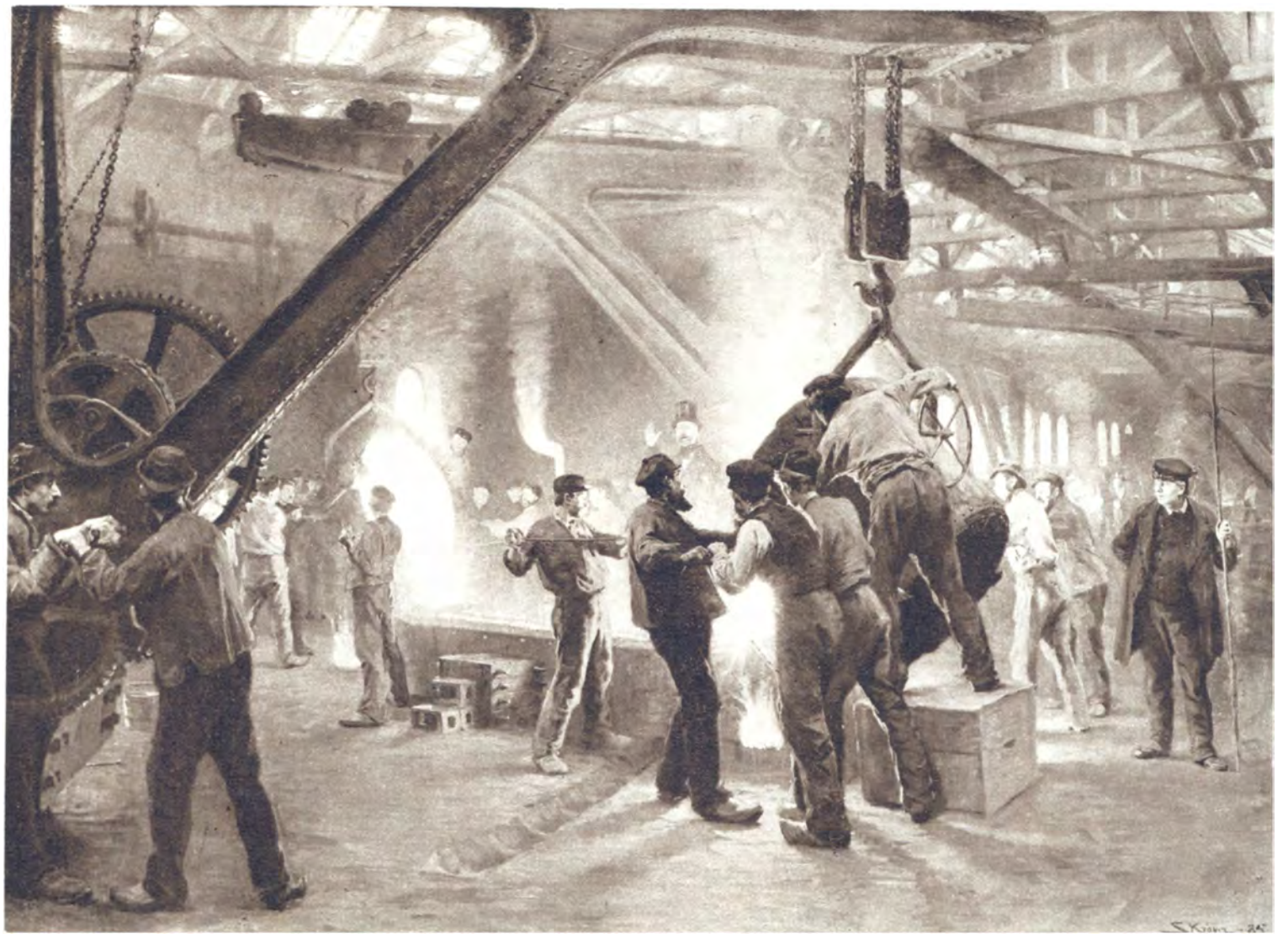

Joakim Skovgaard: Faarene klippes. *1878.* ↑
Malet i Paris efter Skitser fra Lolland.
Den Hirschsprungske Samling.

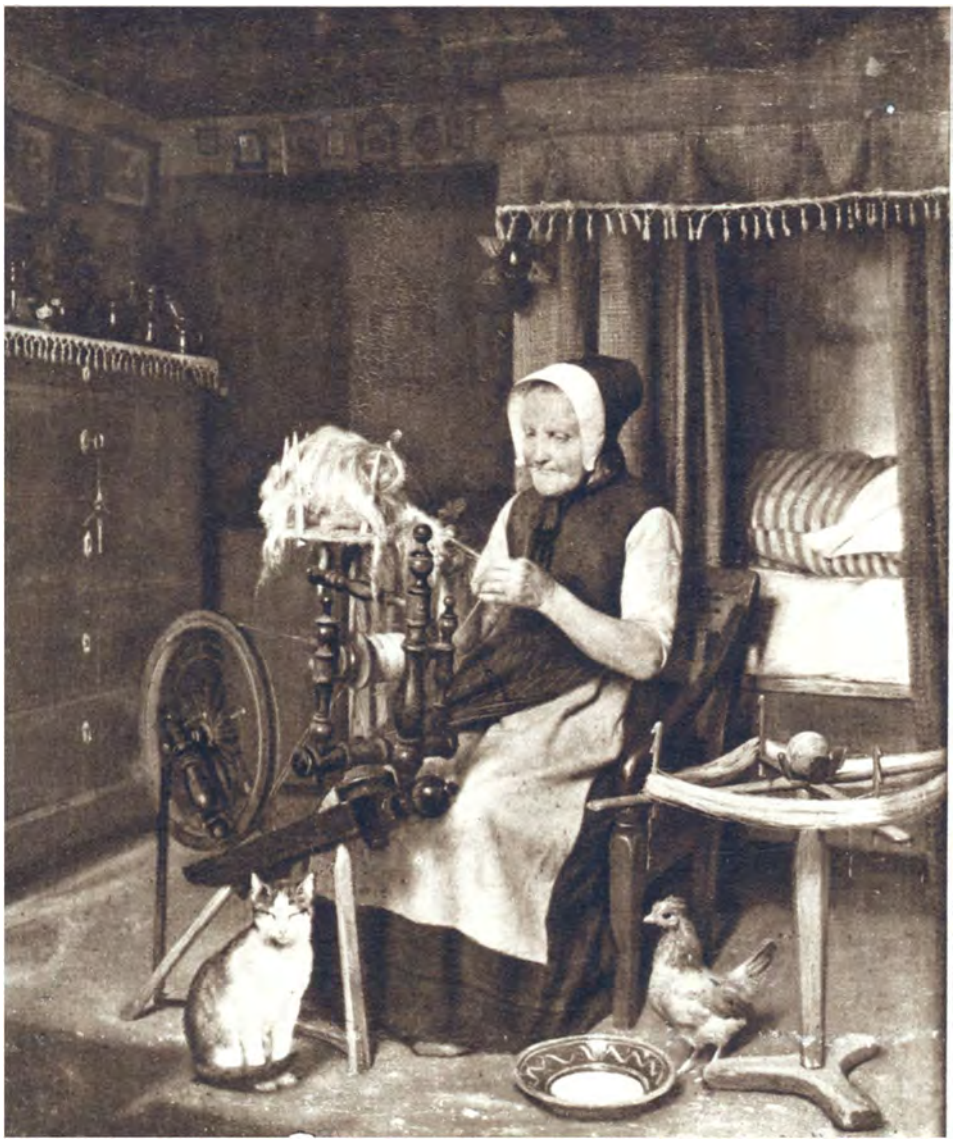

← *Otto Haslund:* En Kone, der spinder. *1880.*

Hjemme-Produktionen

der i Aarhundredets Begyndelse var karakteristisk for Landbruget — som omtalt paa Siderne 45—46 — var ikke paa noget andet Omraade mere gennemført end for Klædernes og det øvrige Vævetøjs Vedkommende. Det oprindelig ikke særlig rationelt udnyttede Landbrugs Græsagre kunde i hvert Fald, selv paa Heden, give Græs til Faar. De klippedes, og Ulden behandledes i Hjemmet, kartedes og blev spundet, og naar Garnet var færdigt, blev det brugt til at væve Stoffer af eller til Hoser og andet Uldtøj, der strikkedes. Til forskellige Stoffer brugtes Hørren, som man ogsaa selv dyrkede, tørrede, skættede, kartede, spandt og vævede. — Mens de vævede Stoffer vel fortrinsvis blev anvendt til Selvforsyning, bestod endnu i den første Del af Aarhundredet *Bindingen* — d. v. s. Strikkeriet — som en saa udpræget Storfremstilling, at den i høj Grad var anlagt paa at tjene til Salg. Hosekræmmerne, der overvejende rekruteredes fra Hammerum Herred i Ringkøbing Amt — det gamle Hardsyssel — formidlede Landet over den vældige Produktion. Hosebindingen betød saa stor en Indtægtskilde for det enkelte Landbrug, at det tit kunde betale sig og ofte fristede at forsømme Jordens Dyrkning for at binde Hoser. Og i det Arbejde kunde alle deltage, fra de Yngste til de helt Gamle. Det dyrkedes bl. a. i Bindestuerne

Hans Smidth: E Bindstouw. *1898.*

— kendt fra Blichers *E Bindstouw* -- hvor en eller flere Gaardes Beboere samledes om et søvnigt Spiddelys paa det store Bord og strikkede løs, mens de, der var bedst skaarne for Tungebaandet, fortalte Historier — Overleveringer, Sagn og andre Berettelser, som tit paa den Maade bevaredes fra Slægt til Slægt.

Hans Smidth: Gammel Hosebinder. *1902.*

Et Billede af en Hyrde, der binder Hoser, mens han paa Heden vogter Faarene, gengives Side 44.

← *H. Topp-Pedersen:* En gammel Vævestue i Vendsyssel. *Fyns Stiftsmusæum, Odense.*

↑ *P. S. Krøyer:* Hornbækfiskere i Stokken. 1875.

Fiskeren

blev ret sent i Aarhundredet »opdaget« som Maler-Model. Ganske vist havde Carl Bloch og enkelte andre allerede malet Billeder, hvorpaa Fiskerbefolkningen optraadte, men det var først da Krøyer og Ancher sidst i 1870'erne begyndte at tage til Hornbæk og Skagen, at de stærke Skikkelser med de solbrunede, godlidende og sindige Træk begyndte at vise sig paa Malerier.

Men det var gennem Aarhundreder, at Kampen med Elementerne, tit en haard Kamp, havde givet Fiskerbefolkningen dette Præg. Ligesom det skete i mange Erhverv, havde man i Fiskerbefolkningen dengang en udpræget Tilbøjelighed til at fortsætte Slægt efter Slægt i samme Virksomhed: Forholdene førte det med sig. Man havde ikke, som sidenhen, let Adgang til at komme omkring og se og lære at kende andre Kaar — Fiskeren heller ikke, skønt Havet var stort, og

↓ *P. S. Krøyer:* Morgen i Hornbæk. Fiskerne kommer i Land. *1875.*

han tit maatte gaa vidt omkring med sine Garn. I Land var han dog stedsbunden, og Sønnen, som tidligt havde gjort Havfærd med, følte sig draget til det Liv, han kendte, som Regel ikke mod ukendte Maal, end mindre mod uanede Kaar.

Derfor var det endnu, da Malerne fandt Fiskerne, Skikkelser med Dynasti-Præg, de mødte og malede.

Michael Ancher: → Vil han klare Pynten? *1880.*

Carl Bloch: Fiskerfamilier, som venter deres Mænds Hjemkomst ved et frembrydende Uvejr. *Fra Jyllands Vestkyst. 1858. Den Hirschsprungske Samling.*

↑ *Hans Smidth:* Skudeskipperen.

Ved Hav, Sund og Bælt

Danmarks store Kyststrækning har paa en særegen Maade formælet dets Befolkning med Hav, Sund og Bælt. Dets Handelsflaade var allerede stor hele Aarhundredet igennem, og selv om Orlogsflaaden tidligt i Aarhundredet blev Landet berøvet (se Side 3), naaede det igen at faa en Flaade, som i Aarhundredets Løb under Krigene gjorde en Indsats, der gik Ry af, og som fyldte dem, der havde speciel Tilknytning til Søen, med Stolthed.

Men ogsaa under Freds-Færd udrettedes ofte Heltegerning. Det var navnlig, naar Naturen viste sig som Fjende. Det var i Tider, da Radio ikke kendtes, da mange af Nutidens Hjælpemidler overhovedet savnedes, at hyppige Skibsforlis

↑ *Erik Henningsen:* Lappedag om Bord. *1899.* *Aalborg Musæum.*

↓ *Michael Ancher:*
Redningsbaaden køres gennem Klitterne. *1883.* *Statens Musæum for Kunst.*

tit kostede Tab af saa mange Menneskeliv, at Tanken opstod om at skabe Rednings-Muligheder. Sandflugtskommissær Claudi fik da efter engelsk Mønster og med Støtte af »Søfartens Fremme« og Frimurerlogen oprettet de første Redningsstationer paa Jyllands Vestkyst. Snart efter, 1852, blev Redningsvæsenet overtaget af Staten, og da Aarhundredet løb ud, var det ialt ca. 10.000 Menneskeliv, der var bjerget gennem Redningsvæsenets Indsats. Det var i dette for en meget stor Del Fiskerne, der fungerede, og som ofte satte Livet i Vove for at redde andre.

Michael Ancher: Mandskabet reddet. *1891. Statens Musæum for Kunst, udlaant til Horsens Musæum.*

Niels Simonsen: En Stranding paa Vestkysten. *1864.*

Militæret og Borgerne

Militæret bestod i Aarhundredets Begyndelse foruden af en egentlig Hær ogsaa af den saakaldte Borgervæbning. Kong Frederik 6. fik den oprettet som et Led i Bestræbelserne for at faa det stærkest mulige nationale Forsvar. Borgervæbningen bestod af en Afdeling med vaabenføre Borgere — det vil sige alle, der havde Borgerskab, for det var i egentlig Forstand kun disse, der regnedes som Borgere. I en anden Afdeling optoges vaabenduelige mandlige Indbyggere, som ikke havde Borgerskab. Der var altsaa en tydelig Klasseforskel, men der var ogsaa en Forskel i Ydelse: Første Afdeling var

↑ *A. H. Hunæus:* Det borgerlige Infanteri's 3. Bataillon paa Amalienborg 31. Oktober 1846 efter at have modtaget en ny Fane af Kongen. *Malet 1848. Kobenhavns Bymusæum. — — Officeren til Hest er Oberstløjtnant Garbrecht, der var Kunstnerens Svigerfader.*

← *Alb. Küchler:* Borgervæbningssoldater med Familie nyder Frokost paa Fælleden efter en Øvelse. *Udstillet 1830. Statens Musæum for Kunst. Deponeret i Kobenhavns Bymusæum. — Den lidt krigerske Situation er en Spøgefuldhed fra Borgervæbningssoldaternes Side. De viser Familiens Damer, hvordan et Gevær skal trakteres.*

altid i Øvelse, medens anden Afdeling kun skulde indkaldes, naar der var Krig eller Krigsfare — og i Praksis blev Forholdet det, at anden Afdeling mange Steder aldrig blev til Virkelighed, og ret hurtigt ophævedes den helt i de fleste Byer. Første Afdeling blev da den egentlige Borgervæbning. Dens Befalingsmænd var ogsaa Mænd med borgerlig Virksomhed ved Siden af den militære Charge. Dette Korps kom til en vis Grad til at holde Orden i Byernes Gader og altsaa fungere som en Art Politistyrke, idet Vægterne, som udgjorde det egentlige Politikorps, ikke altid var meget værd; og i hvert Fald var Vægterne temmelig faatallige.

↓ *C. Dalsgaard:* En hjemforlovet Artillerist. *1857. Aarhus Musæum. — — Den nu gammeldags klingende Titel betyder blot: En hjempermitteret Artillerist.*

Borgervæbningen skabte en nær Forbindelse mellem Borgerskabet og Hæren. Under de to Krige i Aarhundredets Midte blev Hæren selvsagt meget populær, men Kampen om Forsvarsordningen i Aarhundredets sidste Trediedel — se Side 31 — var bitter og afsatte *ill feeling* overfor Hæren i en Del af Befolkningen, som var Modstander af Forsvaret. Den øvrige Del søgte oprettet forskellige frivillige Korps, som skulde bøde paa Hærens Utilstrækkelighed — paa samme Maade som den nu forlængst afskaffede Borgervæbning havde skullet det.

Men uanset alle Stridigheder var Militærmusikken stadig populær, ikke mindst Vagtparaden, hvis Trækken-op gennem Københavns Gader hver Dag var en Begivenhed, som samlede et stort og taknemmeligt Publikum.

↑ *P. Klæstrup:* Vagtparaden trækker op. *Tegning i Københavns Bymusæum.*

← *Erik Henningsen:* Vagtparade. *1888.* *Statens Musæum for Kunst.*

Erik Henningsen: Vagtparade. *1882.* →

↑ *C. Dalsgaard:* Familieliv en Søndag Aften hos en Bonde i Salling. *1850.*

Hjem og Familieliv

↓ *Em. Bærentzen:* Familiestykke.

↓ *Viggo Johansen:* Moder og Søn. *Interiør fra et Fiskerhus. 1879. Statens Museum for Kunst. — — Billedet er malet i Hornbæk.*

↑ *L. A. Smith:* En københavnsk Familie. *Udstillet 1861.*

↓ *Viggo Johansen:* Et Maaltid. *Hornbæk 1877. Den Hirschsprungske Samling.*

↓ *Carl Bloch:* Kunstnerens Forældre i Dagligstuen. *1855.*

↑ *W. Marstrand:* Husvennen, ca. *1836.* — *Billedets Scene forklares saadan: Husvennen — med hvilken Betegnelse allerede dengang ofte mentes en Mand, der var bedre Venner med Konen i Huset end med Manden — kommer og giver en Meddelelse om en vigtig Sag, som nødvendiggør, at Manden i Huset maa skynde sig bort. Konen, der venligt hjælper sin Mand Frakken paa, røber med Blikket, at hun ikke er saa forfærdet over den vigtige Meddelelse, som Manden er. Hans umistænksomme Forfærdelse er ikke til at tage fejl af.*

Øverst til højre: *L. A. Ring:* Interiør fra Landsbyen Ring. *1883.*

↓ *Viggo Johansen:* Afteninteriør. *1887.* — *Sceneriet, som Viggo Johansen — der i særlig udpræget Grad var Hjemmets Maler — her har gengivet, er meget typisk: Moderen, der har samlet Børneflokken om sig under Petroleums-Hængelampen. Drengen, der nylig er kommet i Skole, læser sin ABC. De andre Børn ser Billedbøger eller tegner, klipper eller broderer — alt under Moderens Opsigt og Vejledning.*

↑ *Anna Ancher:* Bordbøn. *1894.*

Hjemmet og Familielivet

var Tilværelsens ubestridte Midtpunkter. Udendørs Fornøjelser var faa. Glæderne var knyttet til Hjemmet. Samlivet var snævert. Udviklingen bevægede sig i hvert Fald i Aarhundredets første to Trediedele saapas langsomt, at Opgøret mellem Generationerne overvejende kun prægedes af den naturlige Spænding mellem Ældres og Yngres Syn, mens det i den sidste Del af de hundrede Aar ogsaa fik Farve deraf, at Parterne var vokset op i hver sin Tidsalder.

De Hjem i Byerne, der var moderne og fulgte med Tiden, fik i Begyndelsen af Aarhundredet lidt efter lidt Empirens lige Linier. Sidenhen

satte Sen-Empiren, den saakaldte Christian den Ottendes Stil, Præget paa de nye Møbler, som anskaffedes. Men som Regel ændredes Hjemmet ikke alt for hurtigt, heller ikke fra Generation til Generation. De gamle Møbler var solide, Haandarbejde, som blev holdt i Hævd. Birketræet og Mahogniet gjorde sig gældende i de store Flader. Saa begyndte Snørkler og Kruseduller at beherske Smagen i en Periode med Imitationer af tidligere Stilarter, og i Aarhundredets seneste Halvdel tog de helt Magten i alle Møbler og garneredes med kunstfærdigt ophængte Draperier og Portièrer, oversaaet med Agramaner og andre Possementarbejder — efter hvilke man siden har døbt Periodens Stilløshed Klunkestilen. De ældre Hestehaarsbetræk, der dækkede haarde Rygge og stive Sæder, afløstes af polstrede Møbler med Fjedre og Plysch-Betræk. Naar Træet fik Lov at vise sig som Stof, var det Nøddetræ, tit med sortlakerede Forkanter og udskaarne Himstregimster, og i de lysfattige Stuer — for tætte Gardiner lukkede Lyset ude, saa Betrækkene ikke falmede — kunde Planter ikke trives, og saa blev det en kunstig Viftepalme, der blev Dekorationens Højdepunkt. Den kunde rart taale en Plads i den mørkeste Krog, hvor den samlede Støv omkap med den tørre Græsbuket — Makart-Buketten — som overvintrede i en Majolikavase af sjælden Form og endnu usædvanligere Farve.

Lysene afløstes efterhaanden af Olielampen, Moderatøren og andre Former. Gassen fik nogle Steder Lov at komme ind som Belysning, men efterhaanden som Elektriciteten dukkede op og kom med sit afslørende Lys, opdagedes det, at de paa Halvmørke beregnede Effekter maatte forsvinde.

Hjemmene paa Landet forandredes langsommere, blev derfor aldrig saa udprægede — men bevidst søgte man her at glemme den gamle Almue-Kultur og fulgte sindigt Trop med Bybestræbelserne.

I de mindre velstillede Hjem kneb det tit med Pladsen. I de velhavende Hjem var Stuerne nok store, men Varme og Lys var dyre Begreber, og det medførte, at man tit kun brugte de mindste, mens de større mangen Gang stod kolde og menneskeløse, undtagen paa Søndage, da man legede Komme-Fremmede hos sig selv.

Umærkeligt for de enkelte Mennesker selv prægedes i disse i det Ydre saa forskeligartede Stuer Slægter af en vis Holbergsk-Kierkegaardsk-Grundtvigsk-Andersensk aandelig Fællesform, Mennesker, hvis Udtryktsform var stærkest, naar den var stille, som foretrak Kultur for Kamp, blufærdigt skjulte sig bag Ironi, som tit sagde mest med et ordløst Smil, og for hvis Lydhørhed larmende Bravader næsten altid forekom falske og frastødende.

W. Marstrand: Heibergs Hjem. *1870. — Billedet er malet 15 Aar efter J. L. Heibergs Død. Men Marstrand kendte Hjemmet meget vel i den Periode, da det stod paa sin Højde, og da hele Samtiden betragtede det som Tidens uden Sammenligning fornemste Hjem, dens æstetiske Midtpunkt. Scenen er fra Aarene omkring 1850, da Fru Gyllembourg læser højt — rimeligvis en af »Hverdagshistorierne«, mens Fru Heiberg er beskæftiget med Sytøj — maaske en af Teaterdragterne; dem udførte hun ofte selv — og J. L. Heiberg lytter til. Billedet paa Væggen er Jens Juels kendte Maleri af Fru Gyllembourg som ung.* ↑

P. C. Skovgaard: Stue i Vejby. *1843. Statens Musæum for Kunst. — — Stuen er Skovgaards egen.* ←

Selskabelighed

ændrede sig Aarhundredet igennem betydeligt. Selv i de store og velhavende Hjem var egentlige Middagsselskaber sjældne i Hundredaarets første Halvdel. Man spiste tidlig til Middag, oprindelig i Dagens Middagstime, efterhaanden senere og senere. — Familierne saa vel undertiden om Søndagen Gæster til dette Maaltid, men da i al Jævnhed og til Hjemmets sædvanlige Søndags-Retter; Selskabeligheden koncentreredes derfor naturligt til Aftnerne. Traktementet var tit Smørrebrød, senere paa Aftenen oftest lidt Syltetøj til Damerne og Punch eller Toddy til Herrerne.

De store Sammenkomster var Ballerne — hvor man tidligt endnu i Aarhundredet dyrkede den stilfulde og adstadige Menuet. Den afløstes af Tur-Dansene, og først langsomt kom Runddansene — først Vals, siden Polka og andre. Det havde virkelig ikke hidtil været passende og sagdes ogsaa at være mindre behageligt for Damen, at Herren i Dansen lagde Armen for meget eller længe om hendes Liv. Over-

↑ *Peter Ilsted:* Et Kaffeselskab. *1887.*

← *Joh. H. Senn:* Balscene. *1807.*

↓ *Edv. Lehmann:* Balscene. En Cotillon. *1853.*

hovedet prægedes Selskabeligheden — som alt andet — af Etikette, Ceremoniel og af alt det, der kunde læres i populære Bøger som Kniges *Omgang mellem Mennesker* eller *Man skal altid* — eller *Man skal aldrig* —. Og den noget tvungne selskabelige Omgangsform bevaredes Aarhundredet ud, i enkelte Kredse længere. En Indbydelse blev efterfulgt af en Takkevisit, aflagt i stiveste Puds, og efter Festen gjorde man atter Visit. Søndagens stille Eftermiddag var som skabt til Visitter, hvor man sad ikke alt for fast paa Stolen og øvede Konversationens delikate Kunst. Telefonen udryddede sidenhen al saadan Konveniens.

Sent i Aarhundredet, da de store Hjem begyndte med *Middage*, var dog stadig Samling om Aftenkaffen den nationale danske Sammenkomstform, som sidenhen end ikke Mangel paa Kaffe har udryddet. Da udendørs Fornøjelser var sjældne, løb man an paa, at Ens Bekendte var hjemme, besøgte dem mangen Gang uanmeldt, hyggede sig ved Passiaren, Kaffen og Cigaren — Cigaretter brugtes meget lidt, og Damer røg ikke.

Ved Middagsselskaber spilledes Kort — Herrerne L'hombre, Damerne Whist — men ogsaa

↑ *Erik Henningsen:* Med Droske til Fest. *1891.*

← *Viggo Johansen:* Afteninteriør med Portrætfigurer. *1889. — Billedet er malet i Hovedkasserer Johan Simmelkiærs Hjem. Personerne er fra venstre: Skriftstøber Wm. Simmelkiær (næsten usynlig, helt t. v.), Fru Petrine Skibsted, Frøken Camilla Keyper (i hvidt, staaende bag en Stol), Oberstinde E. Keyper (siddende paa Stolen), Hovedkasserer J. Simmelkiær (staaende), Fru Jeanette Simmelkiær, Frøken K. Simmelkiær, nuværende Bogtrykker Axel Simmelkiær (siddende ved Dørstolpen), Bankbogholder Otto Tolderlund (staaende, syngende) og Finanshovedkasserer Oscar Hansen (siddende ved Klaveret). I Stuen bagved fra venstre: Grosserer Wm. Andersen, Grosserer, Bankfuldmægtig Chr. Skibsted (siddende) og Grosserer O. V. Grønbech.*

↓ *Viggo Johansen:* Aftenselskab i mit Hjem. *1889. Statens Musæum for Kunst. — — Personerne paa Billedet er fra venstre: Lægen, Professor Jul. Petersen, Maleren V. Irminger, Grosserer Oscar Wandel, Kunsthistorikeren Karl Madsen, Frøken Mathilde Koch, Maleren Vilh. Hammershøi, Fru Elisabeth Wandel, Professor Harald Høffding, Skuespillerinden Frøken Ane Grete Antonsen, Fru Thora Madsen, Fru Martha Johansen og Fru Ida Hammershøi.*

selv om der ikke spilledes Kort, var det meget tit Reglen, at efter Bordet samledes Herrerne i den ene Stue, Damerne i en anden. Fælles samledes man da kun, hvis en eller flere blandt Værtsfolk eller Gæster havde et selskabeligt musikalsk Talent, som de vilde lade udfolde sig — og det var meget velset — saa vidt tunge Portiérer, megen Polstring og mange Tæpper tillod Tonerne at trænge igennem.

Almuens Gilder

var præget af Livsglæde og Fest, en Slaaen-sig-løs, der var langt fra Byernes og overhovedet »Højerestands« Holden paa Værdigheden. Langt frem gennem Aarhundredet anvendtes endnu Egnsdragterne. Om deres Forsvinden er talt Side 46. Men selv paa Erik Henningsens Billede fra 1891, *Danseestrade*, der aabenbart er fra Grøndalshuset i Charlottenlund, altsaa i Københavns meget nære Opland — og som

↑
C. Dalsgaard: En Scene af Bondens Familieliv. *Udstillet 1851(?).*

←
Jul. Exner: Episode fra et Gilde paa Amager. *1854.*
Statens Museum for Kunst. — Forarbejderne til Billedet er malet hos Zibrandt Jansen i Hollænderbyen paa Amager.

↓
Jul. Exner: Blindebuk *1866.*

øvrigt er præget af den bymæssige Folkelighed i dens mest uforfalskede Oprindelighed — findes i Forgrunden en ung Kvinde i Egnsdragt, aabenbart fra det nære Skovshoved. Paa Danseestraderne dyrkedes 5-Øres-Dansen, og her »skar man dens »avet om« og viste paa mange andre Maader, at man var »med paa Noderne«.

Landalmuen bevarede længe Folkedansene, som havde deres Oprindelse fælles med Folkeviserne, der tit blev sunget til Dansen. Folkedansene forsvandt siden hen næsten totalt, og først en senere Tid har gjort en Indsats for at genoplive dem.

Gilderne holdtes dels ved nogle af Aarets Højtider, som det er omtalt andet Steds, dels ved mangfoldige andre Lejligheder — f. Eks. naar Høsten var vel i Hus. Arbejdets Udførelse eller Fuldendelse var overhovedet tit Anledning. Der var *Kartegilder*, paa nogle Egne *Raps-Gilder*, naar Rapsen tærskedes, paa

andre Egne *Roe-Gilder*, sidenhen *Malke-Gilder*, holdt af Andels- og Fællesmejerierne, i alle Egne *Legestuer*. Lystigheden bestod tit ikke blot i Dans, men i Leg, alt i alt frodig, livsbekræftende Udfoldelse af meget af det, som Dagens Dont og Slid normalt holdt nede.

Et typisk Billede af den Livsglædens Dans, der markerede en Tid uden ydre Tryk, er Fritz Sybergs *Aftenleg i Svanninge Bakker*, der findes gengivet paa Omslaget af dette Hæfte. Det er malet saa sent som ved sidste Aarhundredskifte.

→ *Jul. Exner:* Slutning af et Gilde. *1860.*
Den Hirschsprungske Samling.

↓ *Erik Henningsen:* Danseestrade. *1891.*

↑ *Julius Friedlænder:* Paa Vej til Dyrehaven. *1835.*

Skovturen

var Aarets store Oplevelse, en Fest af et Format, som Nutidens Mennesker, der selv under Automobilmangel dog har Cykler og Tog, slet ikke kan fatte.

Naturligvis var det navnlig for Københavnere, at Skovturen blev denne længselsfuldt imødesete Oplevelse, dog ogsaa for adskillige andre Byboere. Alt efter Midlernes Omstændigheder indrettede man sig enten paa Fodtur — og hvor blev man saa træt! — eller paa at køre. Maaske deltog man i en Hyrevogns-Færd. Saa maatte man vente ved de stive Holstenskvogne (se Side 21), til Kusken havde faaet alle Pladser solgt. Men det bedste var at køre i Char-à-banc, som Familien selv havde lejet. Den kørte frem i den aarle Morgen og stoppedes saa med Kasser med Mad som til en Nordpolsfærd, Steg til at skære af, Glas med Syltetøj, Agurkesalat og Stikkelsbærkompot, Smør, Brød, Paalæg i Mængder, Kager, Vin eller Øl, Snaps og mange andre Herligheder, der smagte dobbelt dejligt i det Grønne. Turen gik ad saa støvede Veje — Oehlenschläger har skil-

↓ *David Monies:* Kaffeselskab ved et Skovløberhus. *Udstillet 1856. Statens Musæum for Kunst. Billedet er deponeret i Københavns Bymusæum. — — Sceneriet er fra Peter Lieps Hus i Dyrehaven.*

↑ *Chr. Emil Andersen:* En Familie i Skoven. *1839.*

dret Turen i *Sct. Hans Aftens Spil* —, at Tøj og Haar og Ansigt var overtrukket med et tæt, graat Lag, før man naaede Skoven. Kaffen fik man paa Maskine fra Skovløberhuset, som ogsaa leverede Servicet. De Kørende havde Tid til at lege i Græsset — for dengang legede ogsaa Voksne — og Dagen endte som Regel paa Dyrehavsbakken, som altid er blevet hadet og forfulgt af Nogle, forherliget af Flere, deriblandt mangfoldige Digtere, der her iagttog en maaske støjende, men en bred, folkelig, ufordærvet Udløsning af Livsinstinkterne. De, der var *gaaet* til Skoven, var allerede dødtrætte, før de kom der, og lidt Kræfter maatte holdes i Beredskab til Hjemturen. Da først Jernbanen til Klampenborg kom — det var i 1863 —

var det jo ingen Sag. Saa gik man i strunk Procession tilbage til Toget, belæsset med Bøgegrene, der var halvvisne, længe før de kom i Vand. Men da først Jernbanen var kommet, var ogsaa den store Glans gaaet af Skovturen. Saa begyndte den at blive almindelig, ikke mere den sjældne, urimeligt dejlige Oplevelse, imødeset med Forventningers længevarende Fryd og siden levende videre i Erindringen, den længstvarende og usaarligste af alle Glæder.

↑ *Edvard Petersen:* Dyrehavsbakken. *1902.*

! *Erik Henningsen:* Foraar. *1898.*

Restauranter og Caféer

blev først sent kendt i den Form, hvori de nu findes. Oprindelig var der en skarp Skelnen mellem paa den ene Side Spisehusene, paa den anden Vinkældre, om hvilke sidste det gjaldt, hvad Wessel tidligere havde udtrykt om Kroerne: »For andet kommer jeg der ikke«. Og Rimet var *at drikke*. Men netop den upaatvivlelige Hensigt medførte, selv i en Tid, da Drukkenskab og Fuldskab ikke var nogen Skam, at der fandtes — foruden Nedgangen fra Gaden — en mere geheim Indgang, inde i en Gaard, en Passage eller lignende Sted, saa den, der vilde »paa Stue«, som det hed, kunde slippe uset ind.

↑ *C. Schleisner:* Værtshus. *1847.* — — *Foruden de i hosstaaende Tekst omtalte Spisehuse, Vinkældre, Konditorier etc. eksisterede ogsaa, lavere i Rangen, Beværtningen, ogsaa betegnet Værtshus, i daglig Tale tit: Knejpe. Der kunde man baade spise og drikke — tit ogsaa spille Billard. Det er et saadant Værtshus, Schleisner har gengivet.*

← *Michael Ancher:* Scene i en Krostue. *1875.*

↓ *P. Klæstrup:* Gammeldags Vinkælder. *Tegning. Københavns Bymuseum.*

Damer kom hverken paa Spisehus eller i Vinkælder. De var et Mændenes Refugium — uanset om Gæsten var en Ungkarl, der ikke havde noget bedre Sted at faa sin Mand end paa Spisehuset, eller han var Tilrejsende. Det kunde en Dame naturligvis ogsaa være, men da boede hun som Regel privat — og var Damen endelig en af de faa store Sangens Stjerner, som kom paa Tourneé og boede paa Hotel, saa spiste hun paa sine Værelser paa Hotellet.

Spisehusene var overhovedet i mange Henseender en Art Fortsættelse og Udvidelse af Klubberne, der florerede i det nittende Aarhundredes første Del, og hvor man holdt Sold, røg lang Kridtpibe og diskuterede Politik og — navnlig — Litteratur, som da var

↑ *P. Klæstrup:* Scene fra et Spisehus i København. *Oregaard-Samlingen. — — Scenen er formentlig fra 1840'erne. Personen til venstre i Billedet er Søren Kierkegaard.*

L. A. Ring: Paa en Café. *1887.* →

→ *Vilh. Rosenstand.* Udenfor à Porta paa Kongens Nytorv. *1882. Nationalmuseum, Stockholm. — à Porta's Café er en af de saakaldte Schweizer-Caféer, etableret af indfødte Schweizere. De gjorde oprindelig stor Lykke som noget ganske nyt. Siden er de i København blevet populære, ikke mindst paa Grund af deres Patina og Tradition. —*

Genstand for en ophedet og dissekerende Interesse, der gav den en meget fremskudt Position.

Konditorier, som efterhaanden dukkede op, for en stor Del etableret af indvandrede Schweizere samlede ogsaa adskillige af de hensygnende og nedlagte Klubbers hjemløse, diskuterende Gæster. Konditorierne var direkte Forløbere for de senere Caféer; mange af dem havde allerede til at begynde med Café-Præg.

Paa Caféerne læste man — som før i Klubberne — Dagens Aviser og Ugens Blade. Gæsten kunde til en Kop Kaffe fortære Indholdet af Blade til et Beløb, som langt oversteg, hvad Serveringen kostede.

Caféen var fransk i sin Oprindelse, og Tjeneren betegnedes undertiden paa Fransk *Garçon*. Ellers lød han den tyske Betegnelse *Kellner*, undertiden endog: *Herr Ober;* maaske endnu hyppigere kaldtes han dog ved Navn, for Gæsterne var for Størstedelen faste Besøgende, Stamgæster, og kendte ikke blot Tjenerens Navn, men hans Familieforhold og øvrige Anliggender. Tjeneren kunde meget tit servere uden Bestilling, for han kendte Gæstens Vaner.

Damer kom heller ikke paa Caféerne. Men de Konditorier, Skovløberhuse etc., der laa i Byernes Omegn og tjente som en Art Udflugtssteder, brød Isen. Til at begynde med dog kun smaat. Damer kunde bl. a. ikke sidde i Serveringslokalernes Tobaksrøg, og Tonen var maaske heller ikke altid for Kvindeøren. Saa oprettedes der *Dameværelser*, og først lidt efter lidt lod man paa Restauranterne, som Spisehusene efterhaanden betegnedes, og paa Caféerne de to Køn komme sammen. Verden stod endda. Flere skarpe Skel udviskedes: Efterhaanden blev der tit heller ikke Forskel paa Restauranter og Caféer. Derimod bestod stadig som en særlig Klasse Vinkældrene eller *Vinstuerne*, som de hyppigere betegnedes, undertiden ogsaa paa Spansk: *Bodega;* — af en Eftertid og i en let ændret Form paa Engelsk-Amerikansk: *American Bar*, siden blot *Bar*.

↑ *Edv. Lehmann:* Brand.

Ildløs

var en meget alvorlig Sag. Meddelelsesmidlerne var langsomme, Slukningsmulighederne faa og daarlige, og Husene var meget brandfarlige. Derfor kunde selv en i sit Udspring ubetydelig Brand hastigt udvikle sig til et katastrofalt Omfang. Endnu faa Aar før Aarhundredets Begyndelse, i 1795, var København hærget af en af de store Brande, som ødelagde meget af Byen, mange uerstattelige Værdier. Bombardementet 1807 — se Side 3 — blev derfor ogsaa med sine Brandbomber en endnu større Ulykke, end et Bombardement af lignende Omfang vilde være i Dag. I Provinsbyerne var Forholdet det samme. Det var ikke alt for tit, det lykkedes at redde en antændt Bygning, og mangen Gang gik Flammerne paa Tur fra Hus til Hus, i nogle Tilfælde Gader igennem. En Gaard paa Landet var næsten altid hjemfaldet til Luerne, naar de først havde angrebet. Opstod Brand, og Skrigene fra Beboerne lød, tog Vægteren fat, skingrede i sin Pibe, og fra alle Sider lød Raabet: »Hvor er Branden. Vægter?«, for Borgerne skulde møde med Slukkemateriel, med Brandspande med Vand, med Pumper, hvormed Vandet fra et Kar føran en af Gadens Poste skulde hæves op til at straale fra de utætte Slanger. Tromneslagerne forkyndte i Hast, hvad der kunde meddeles. Hele Byen kom paa Benene. Trængsel og Sammenstimlen hindrede Slukningsarbejdet, og fra de truede Huse søgte enhver paa Forhaand at bjerge sig igennem Menneskemasserne med alle de værdifuldeste Ejendele — tit i Forvirringen ogsaa med komplet ligegyldige Sager.

↓ *P. Klæstrup:* Ildløs og Brandalarm. *Tegning. Københavns Bymuseum.*

↑ *P. Klæstrup:* »Kisten« ved Tivoli. *Tegning i Københavns Bymusæum.*
»Kisten«, der havde mange Navne, var en af de større Sangerindeknejper, men iøvrigt meget typisk.

Teater og Sangerindeknejpe

var de mest fremherskende af Aarhundredets Forlystelser ved Siden af Sommerglæderne paa Dyrehavsbakken og, fra 1843, i Tivoli. Men Teater eksisterede hovedsagelig kun i København. Meget, meget sjældent kom rejsende Teaterselskaber rundt i Landet. Teater i København var gennem mange Aar kun Det Kongelige — hvis Personale i nogle Aar ogsaa tog paa »Kunstrejser« til Provinsbyer — selv om nogle »Forstadsteatre« dukkede op; men de laa uden for Voldene og regnedes til Tingel-Tangel. Siden berømte Kunstnere, som stammede derfra, fik først de store Navne, naar de kom andet Steds hen. — Senere i Aarhundredet fik det brede Publikum Casino og Folketeatret.

Det kgl. Teater var gennem mange Aar suverænt præget af Navnet *Heiberg*, Etatsraaden som Teaterdigter, nogle Aar ogsaa som Direktør, men navnlig af *Fru Heiberg*, den lille Pige fra et Telt paa Dyrehavsbakken, der udviklede sig til den fejrede Kunstnerinde; som under en stigende, efterhaanden næsten ekstatisk, Begejstring spillede en Rad af forskelligartede Roller; som blot ved Tilsynekomst paa Scenen udøvede magisk Virkning paa Publikum; — ogsaa det bredeste, der klumpede sig i »Høkerlogen« — som med sine Dragter skabte Mode og med sin Haaropsætning dannede Skole, ja, hvis Aand lever frisk længe efter, at de sidste, der har set hende spille, er døde.

Men samtidig med saadan Forgudelse dukkede op, dyrkedes flittigt den lavere Form for Forlystelse i Sangerindeknejper. De udviklede sig i Aarhundredets sidste Del i hveranden »Ølhalle« og Beværtning, og Sangerinderne var ikke altid netop sarte. Sangerinderne sad, naar de ikke sang, paa Række paa Tribunen og lod sig beundre, kurtisere og beværte af Herrepublikummet.

↓ *P. Klæstrup:* Høkerloge i Det kgl. Teater.
Tegning i Københavns Bymusæum.

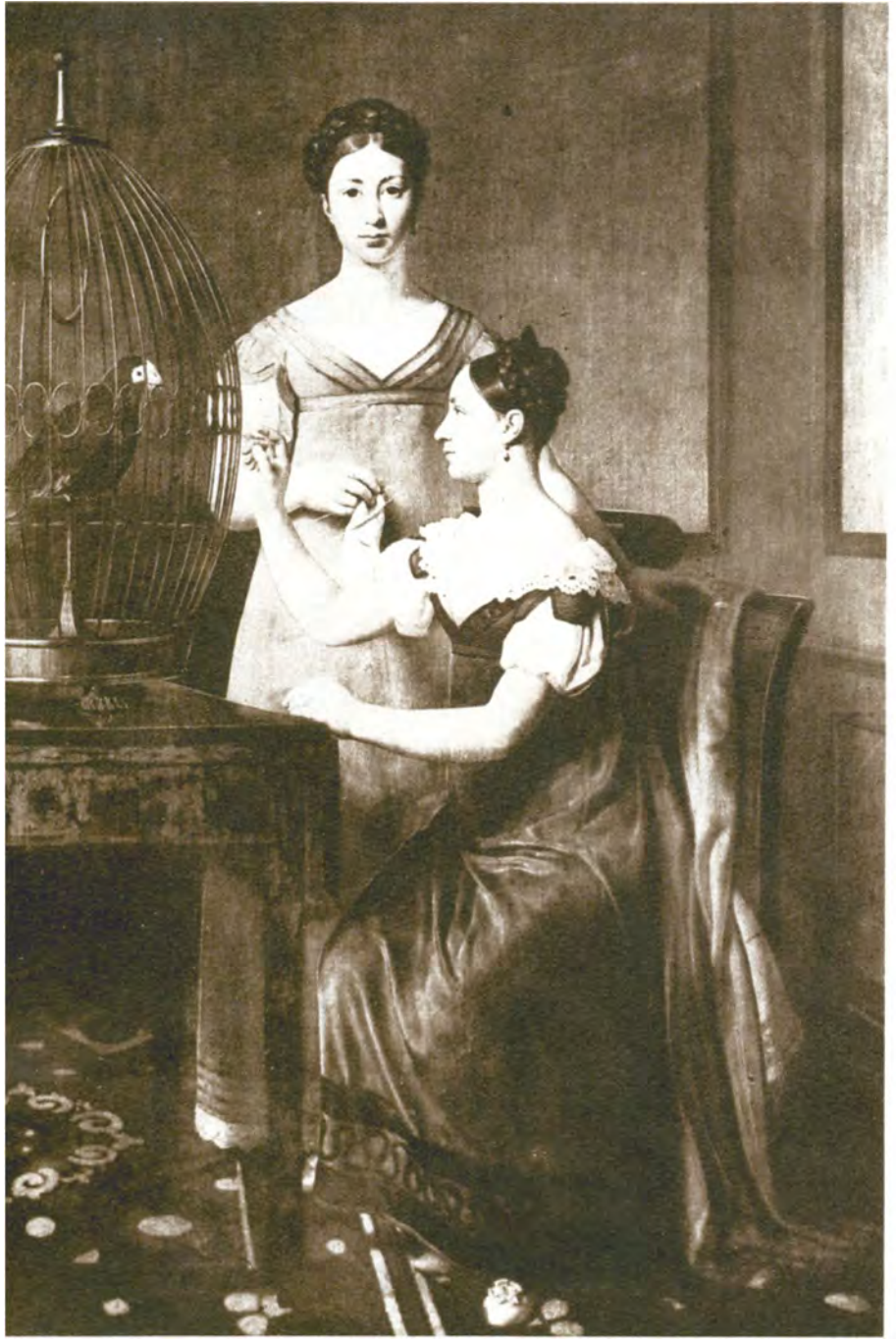

↑ *C. W. Eckersberg:* Dobbeltportræt af M. L. Nathansons ældste Døtre. *1820. Statens Musæum for Kunst.*

↑ *C. W. Eckersberg:* Den dovne Pige smykker sig til Maskebal. *Ca. 1807.*

↓ *Carl Bloch (?):* Fra et Vaskehus.

Kvindens Verden

var i hine Aar meget begrænset, ja yderst snæver. Det var ikke almindeligt, at Pigebørn fik nogen anden Uddannelse end almindelig Skolegang i et »Pigeinstitut«. De unge Piger fra de blot nogenledes velstillede Borgerhjem sad paa Stads og ventede paa Frieren. Kom han og de blev gift — og det blev man næsten altid, naar man først var forlovet, for en hævet Forlovelse var en Skandale — saa var Hjemmet deres Verden: Undtagelserne var meget faa. Og

→ *Constantin Hansen:* En Husmoder ved sin Baandvæv. *1859. Statens Musæum for Kunst, udlaant til Randers Musæum.*

↓ *Wenzel Tornøe:* Syerske Pinsemorgen. *Udstillet 1882.*

de Kvinder, som ikke blev gift, maatte da enten tage i Huset hos gifte Slægtninge, hvor de hjalp med Husvæsenet, eller de maatte se at klare sig med lidt Syning af Modepynt, Salg af hjemmelavede Pølser og andre Madvarer eller lidt Undervisning — saa oprettede de et »Pigeinstitut« for den næste Slægt. Men Manglen paa Uddannelse var mangen Gang en Katastrofe, hvis Manden, der var Hjemmets Forsørger, døde. Da stod Kvinden tit med Børn og ganske uden naturlig Mulighed for at klare sig. Saa var det, at Nød lærte nøgen Kvinde at spinde. Et meget typisk Eksempel var Madam Mangor, der som Enke først syede, dernæst kogte og syltede efter sine gode Opskrifter og solgte Varerne, men som tilsidst samlede Opskrifterne til den første virkelige Kogebog, der blev en stor Sukces, og som muliggjorde det for Madam Mangor at leve vel og opdrage sine Børn. I og for sig klarede de økonomisk mindre godt stillede og helt fattige sig bedre. Dèr lærte Kvinden at tage fat, gik ud som Vaskekone, som Fiskekone, ernærede sig som Syerske, hjalp til med Markarbejde etc., simpelthen, fordi det var nødvendigt. Men ingen Steder betragtede man Kvinder som ligestillede med Mænd. Rester af Orientens Syn paa Kvinden gjorde sig endnu gældende. Hun var Mandens Eje, til hans Glæde virksom i Hus og Hjem. Selvstændigt Væsen var hun ikke. Først mod Aarhundredets Slutning begyndte de Frø at spire, som enkelte fordomsfri Kvinder tidligere havde saaet; endda udviklede Planterne langsomt Blomst, og sent bar de Frugt.

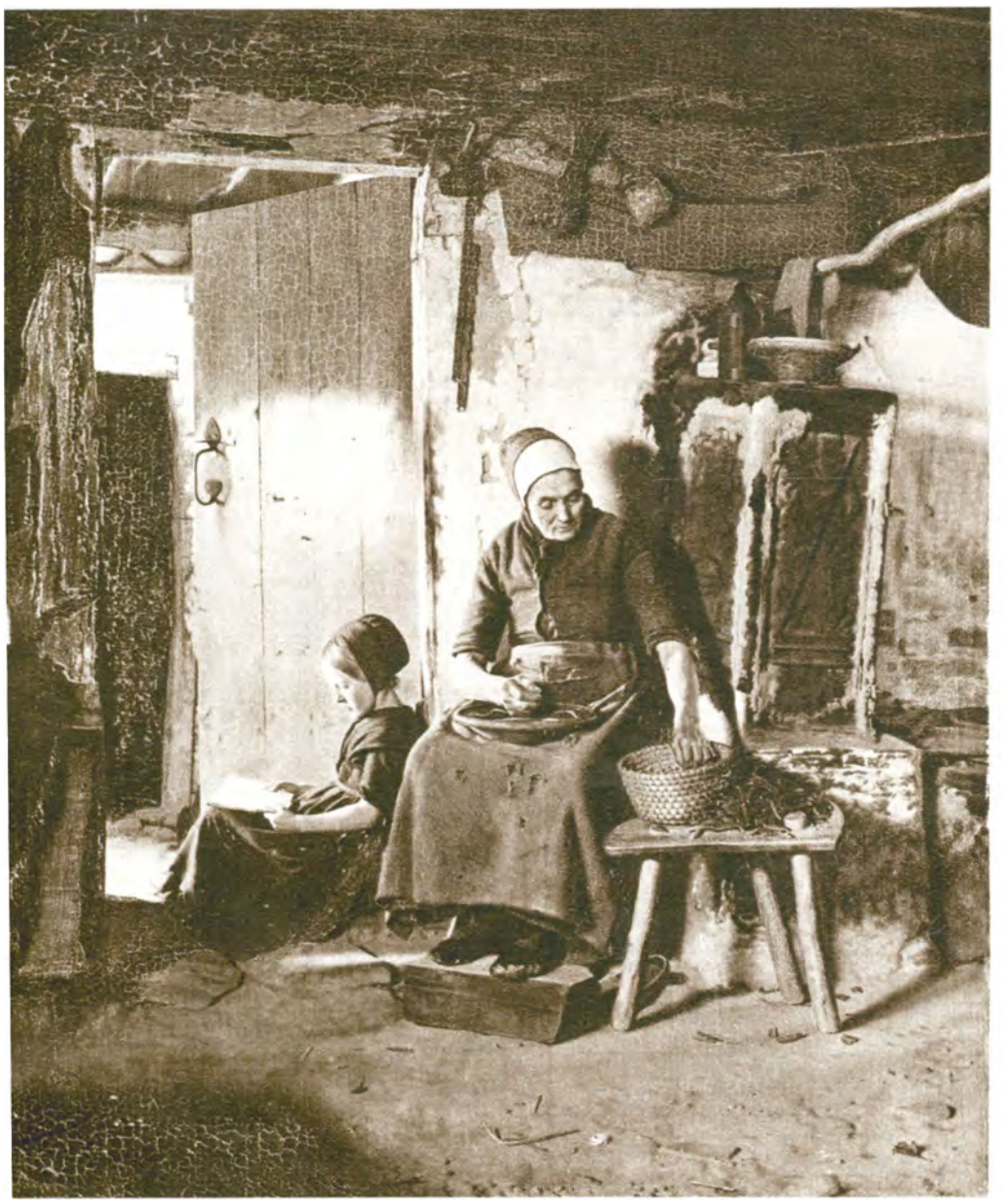

↑ *Carl Bloch:*
En Fiskerkone,
som gaber. *1888.*

Øverst til venstre:
Fr. Vermehren:
Huslig Syssel i en
fattig Bondestue.
1859. Statens Museum for Kunst.

Kvindens

← *Viggo Pedersen:*
Solskin i Dagligstuen. *1888.*
Statens Museum for Kunst.

↑ *Jørgen Roed:* Parti i en Have med tvende Figurer. Der plukkes Frugt. *1850. Statens Musæum for Kunst. — Billedet er malet i Ringsted i Haven, som hørte til Roeds Barndomshjem. Døbefonten, der er fra 12. Aarh., stammede fra St. Bendts Kirke, hvortil den Roedske Familie paany skænkede den, og der findes den nu.*

Verden

→ *Hans Nikolaj Hansen:* Kvinder paa Heden. *1881. Statens Musæum for Kunst.*

↑ *Hans Smidth:* En Fremmed spørger om Vej i Bondegaarden paa Heden. *1877.* *Statens Musæum for Kunst.*

Landevejen

laa endnu i Aarhundredets Begyndelse hen i en Tilstand, der gjorde Trafikken vanskelig: Dybe Hjulspor, i fugtigt Vejr tit et næsten bundløst Morads, i tørt Vejr et mange Centimeter tykt Støvlag, der lejrede sig tæt paa alle Vejfarende. Vejskilte fandtes ikke, og navnlig i Jyllands Hedeegne, hvor Vejene næsten uforandret fra Oldtiden tit kun bestod af Hjulspor i Sandet, kunde det være svært nok for den Fremmede at orientere sig. Saa spurgte man om Vej. Og der opstod en Passiar. Landevejene var de store Færdselsaarer, ogsaa de Kanaler, ad hvilke der tit spurgtes Nyt. Op i Aarhundredet blev Vejene efterhaanden skærvelagt. Jens Vejmand sad og huggede Sten dertil. Støvet udryddedes dog først senere, ved Makadamiseringen.

↓ *H. A. Brendekilde:* En Landevej. *1893.* *Statens Musæum for Kunst.*

↑ *Harald Slott-Møller:* Sommer. *1888.*

↓ *V. Irminger:* Badescene. *1892.*

Ved Stranden

Dragterne paa de to Billeder paa denne Side er typiske for sidste Del af Aarhundredet, da et egentligt Badeliv begyndte at blive til.

Sygdom

var et mindre kompliceret Begreb end nu til Dags. Lidelserne behandledes mere summarisk. Lægen havde kun et meget begrænset Kendskab til mangfoldige af de Forhold, som Lægevidenskaben siden har underlagt sig. Specialister kendtes ikke; den enkelte Læge kunde klare det hele, og Huslægen, den hyggelige Doktor, som blev Familiens Ven, havde endda tit maaske mere Funktion som Sjælesørger end som Behandler af Legemets Skrøbeligheder. I Virkeligheden stod Lægevidenskaben

↑ *Harald Slott-Møller:* Fattigfolk. (Dødens Venteværelse). *1888. Statens Musæum for Kunst.*

↓ *Fr. Vermehren:* Paa Sygebesøg hos det gamle Tyende. *1887. Statens Musæum for Kunst.*

↓ *Anna Ancher:* Vakcination. *1899.*

↑ *C. Dalsgaard:* Fiskerens lille Barn er sygt. Lægen er kaldet, og Naboerne ser ind til det. — — *Maleriet udstilledes paa Charlottenborg 1883. Det her gengivne Maleri er imidlertid tydeligt dateret:* Sorø 1897. *Muligvis er det det oprindelige Billede, som først paa dette Tidspunkt er signeret af Kunstneren — hvilket ikke er helt usædvanligt — maaske efter en lille Omarbejdning. Det kan ogsaa være en af Kunstneren udført Replik.*

↓ *Constantin Hansen:* Doktoren og den brystsyge Pige. *1860.* — — *Lægen paa Billedet er daværende Etatsraad, senere Geheimeetatsraad, Dr. med. C. E. Fenger (af hvem et Ungdomsbillede findes paa Marstrands Billede, gengivet Side 86). Billedet ejes nu af Overkirurg, Dr. med. Mogens Fenger, der er en Sønnesøn af C. E. F.*

ved Aarhundredets Begyndelse maaske nærmere ved Oldtidens Lægekunst end ved Nutidens Lægevidenskab — alene Forskellen i Betegnelse af Faget er illustrerende. Hygiejne var et uanet Begreb; Bakterier kendte man ikke, altsaa heller ikke Antiseptik; Ernærings-Fysiologi var ukendt i Nutidens Forstand; Kemi, der nu er uadskillelig intimt forbundet med al Lægevidenskab, havde dengang intet med den at gøre; Røntgenstraaler var ukendt; talrige andre af de nu mest anvendte Undersøgelses- og Behandlings-Metoder ligesaa. Paa alle disse og mange flere Omraader har de detaillerede Forsøg og den stadige Eksperimenteren helt ændret Forholdene — ikke mindst sammen med de Undersøgelser, som er foretaget ved Sektion og Obduktion — og som velmenende, men lidet forstandige Mennesker endnu søger at forhindre, skønt det i mange Tilfælde er den eneste Vej, ad hvilken ny Viden kan vindes.

Ogsaa med Forebyggelse er man naaet langt — Vakcinationen mod Kopper er et af Eksemplerne. Før var Kopper en frygtelig Svøbe, men i Aarhundredets Løb blev Vakcinationen saa gennemført, at Sygdommen blev praktisk talt udryddet, og den stadige Vakcination holder Mulighederne for en Genopstaaen borte.

I det nittende Aarhundrede, da Sygdom for Hvermand ofte endnu kun var Rædsel og Forfald, levede stadig omkring den megen gammel Overtro og Frygt, hvis Rester endnu er vanskelige at udrydde, og som tit er med til at hindre, at Udviklingen gaar endnu hurtigere frem.

← *P. Klæstrup:* Begravelse fra Hjemmet. *Tegning i Københavns Bymusæum.*

→ *W. Marstrand:* Ligvognstoget. *Aarhus Musæum. — — Samme Dag, som Marstrand havde malet denne Skitse, havde han ogsaa efter Tegninger malet Skitsen af et Ligvognstog i Italien. Mens det danske Billede viser Sne-Slud med overfrakkeklædte Mennesker efter den sorte Ligvogn, bar paa det italienske Billede nogle Munke en aaben Baare med Liget af en dejlig ung Kvinde, der havde Krans om Haaret; det var blændende Solskin. Marstrand sagde da til sine Omgivelser: »Døden er endog smuk dernede. Herhjemme er det ynkeligt«.*

↓ *Anna Ancher:* En Begravelse. *1891. Statens Musæum for Kunst.*

Døden

er ens for os alle — men Begravelsen er det ikke, og ogsaa den har forandret sig meget gennem Tiderne. I Byerne gav den hele Aarhundredet igennem Anledning til et Opbud af alle baade nærmere og fjernere Bekendte af den Afdøde, ganske som paa Landet, hvor mangfoldige, undertiden hele Sognet, deltog i Begravelsen. Begravelse i Stilhed er først i indeværende Aarhundrede blevet almindelig, endda oftest kun i København. Medens den Afdøde som Regel nu hurtigt lægges i Kiste og denne føres til Kapellet, hvor den staar til Begravelsen, blev Liget tidligere staaende i Husets største Stue, hvor en Ligseng blev redt. Der brændte Lys ved den Afdødes Hovedgærde, og først paa Begravelsesdagen blev Liget lagt i Kiste. Dette kom simpelthen af, at der ikke da eksisterede særlige Ligkistesnedkere. Efter et Dødsfald blev Kisten bestilt, og saa kom Snedkeren og tog Maal, og Kisten blev da som Regel først færdig til Begravelsen. Kistelæggelsen var tit den første Del af Begra-

velseshøjtideligheden, og den overværedes af Slægt og Venner, der samledes i Sørgehuset. De mange, som var mødt op, kom i Byerne næsten altid i lange sorte Kapper — som man lejede i en Forretning — og der blev, naar Liget var lagt i Kiste, og Laaget var skruet til, budt paa en Forfriskning, tit en Snaps. Det er den Situation, der gengives paa Klæstrups Tegning. Paa Landet var det som Regel først efter Jordfæstelsen, Følget samledes i Sørgehuset — i senere Aar stadig hyppigere i Stedets Forsamlingshus — hvor der da var dækket lange Kaffeborde. Men den Skik lever mange Steder endnu. — Fod for Fod skred Ligtoget da til Kirken. Paa Landet kørtes Kisten som oftest paa en Fjællevogn, i Byerne paa en særlig »Rustvogn«, der havde en søjlebaaret Baldakin, og som blev trukket af Heste, der var iført sort Skaberak. Dette, som Vognen, var tit behængt med sorte Frynser eller sorte, lange Glasperler. Disse gammeldags Vogne er endnu i Brug rundt om i Landet.

Det kunde ogsaa ske — hyppigere paa Landet end i Byerne — at Begravelsen foregik fra Hjemmet. Kisten blev da staaende i den Stue, hvor Liget havde ligget, og her mødte Præsten og talte.

Der herskede for Selvmordere og Forbrydere, som døde i Fængslerne, den Skik, at de ikke kunde begraves i indviet Jord. De blev som Regel begravet udenfor Kirke-

↑
J. Sonne: En Ligfærd. *Udstillet 1859. Aarhus Musæum. — — Billedet hang for Maleren sammen med det Side 16 gengivne Billede:* En Brudefærd. *Det var det første Billedes Brudgom, der her ses foran Kisten, hvori hans Hustru bæres til Graven, og den enarmede Mand i Soldateruniformen, som ses til højre paa Billedet her, er den samme som hin forsmaaede Bejler eller svigtede Kæreste, der paa det første Billede ses til venstre, da nylig hjemkommet som Invalid fra Krigen. — Pigerne venter ved Graven med de Kranse, de lige har bundet. Billedet er fra Nordsjælland.*

←
C. *Dalsgaard:* Snedkeren bringer Ligkisten til det døde Barn. *1857. Statens Musæum for Kunst.*

gaarden. Saadanne Begravelser foregik dengang i størst mulig Stilhed, og man søgte hurtigst at faa Græsset til at vokse hen over Graven, saa Forseelsen kunde glemmes.

→
Frants Henningsen: En Begravelse: *1883. Statens Musæum for Kunst. Billedet gengiver Scenen fra en fattig Begravelse i København. Stedet er Nørrebrogade, udenfor Assistens Kirkegaard.*

Aandens Arbejdere

indtog endnu i det nittende Aarhundrede en fremtrædende Position, og selv om deres Placering i Tilværelsen ikke dengang var overdaadig, var de dog økonomisk forholdsvis vel stillet. Den unge Akademiker følte sig fra gammel Tid hævet over »Filistrene« — »Spidsborgerne« —, og det var i Aarhundredets Begyndelse — 1820 — at Christian Winther skrev Regensianer-Sangen, hvis Kor-Omkvæd *Herrer vi ere i Aandernes Rige* gav Udtryk for denne Selvfølelse. Det var dog oftere Ungdoms Overmod, som gav sig saadanne Udslag, naar Punchebollen stod paa Bordet og det klassiske Sold skred frem, end det var Udtryk for den modne Aandsarbejders Opfattelse. Ogsaa han følte sig dengang stadig mere ydmyg overfor sit Fag, jo dybere han trængte ind i dets Problemer, jo mere han lærte, jo

↑ *W. Marstrand:* Gruppe af Læger fra et Kandidatværelse paa Frederiks Hospital. *1836. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg. — — De portræterede Læger er fra venstre: Andreas Buntzen, C. E. Fenger (der ogsaa ses paa et Maleri, gengivet Side 83), Jacob Satterup (staaende), Lorentz Bramsen (den mørke Profil), C. Emil Hornemann, Ole Strøm (staaende) og Carl Kayser.*

→ *Viggo Johansen:* Aftenpassiar. *1886. Statens Musæum for Kunst. — — Billedet er malet i Kunstnerens Hjem. Fra venstre ses: P. S. Krøyer, Karl Madsen, Fru Martha Johansen, Fru Thora Madsen, Thorvald Bindesbøll og Julius Paulsen.*

↓ *Hans Nikolaj Hansen:* Et Sold. *1880. Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg. — — Personerne er fra venstre: Arkitekt Hack Kampmann, Maleren Th. Niss, Maleren C. N. Overgaard, Maleren og Keramikeren Arnold Krog og Arkitekt E. A. Berg.*

mere han i stadig Forsken erkendte, hvor langt der var igen til Vejs Ende.

Da Georg Brandes i 1870'erne begyndte sin Virksomhed, fremhævede han, at Selvgodheden regerede, at Luften stod stille, og at nye, friske Strømninger, som havde taget Magten i det øvrige Europa, ikke var naaet til Danmark, og han søgte at bryde de Skranker ned, som han mente hidtil havde givet Læ for de aandelige Storme. Fra hans Modstanderes Side hævdedes det bl. a., at han kastede Vrag paa megen gammel Værdi, og det bebrejdedes bl. a. den nye Tid, at den vilde naa til forud bestemte Slutninger og derfor begyndte med, gik ud fra, Facit, og, naar den arbejdede med Undersøgelserne, var paavirket af Ønsket om at naa til dette forud givne Resultat. Det fremhævedes stærkt, at Videnskab altid stræber udelukkende mod den objektive og rene Sandheds Erkendelse, uanset, hvilket Resultat man saa end kunde vente at komme til.

↑ *P. S. Krøyer:* Et Møde i Videnskabernes Selskab. *1897. — Af Reproduktionshensyn gengives en Skitse til det endelige Billede, kun forskellig fra dette i Placeringen af een Person. Begge Malerier er fra samme Aar. Det endelige Billede ejes af Det kongelige Videnskabernes Selskab. — —*

Personerne er: (i det følgende er P = Professor, Dp = Dr. phil., Dm = Dr. med.,) P Dp K. Kroman. 2 P Dp J. L. Heiberg. 3 Fabrikinsp. Dp H. F. A. Topsøe. 4 P Dp M. Cl. Gertz. 5 P Dp V. Fausbøll. 6 Dir. Dp J. P. Gram. 7 P Dp Harald Høffding. 8 P Dm Carl Jul. Salomonsen. 9 P Dm Chr. Bohr. 10 P Dm J. H. Chievitz. 11 P Dp Chr. Christiansen. 12 Sognepræst Dp H. F. Rørdam. 13 Dp Wm. Sørensen. 14 P Dp Johan Lange. 15 P Dr. jur. Johs. Steenstrup. 16 P Dp Herm. Møller. 17 P Dp Edv. Holm. 18 Dp F. V. A. Meinert. 19 P Dp C. F. Lütken. 20 Dp H. Valentiner. 21 P Dp K. A. Vernet. 22 P Dp Th. N. Thiele. 23 P Dp Kr. Erslev. 24 Kronprins Frederik (8). 25 P Dp J. A. Fridericia. 26 Geheimekonfr. Dp & Dm Jul Thomsen. 27 P Dp & Dr. jur. J. L. Ussing. 28 P Dp S. M. Jørgensen. 29 P Dp Ludv. Wimmer. 30 P Dp Eug. Warming. 31 Geheimetatsr. Dr. jur. C. Goos. 32 Nationalbankdir. Dr. jur. V. Nellemann. 33 Kammerherre, Dp P. E. Müller. 34 P Dp A. F. M. van Mehren. 35 Best. af Meteorol. Inst. Adam Paulsen. 36 Generalmajor G. Zachariae. 37 P Dp Vilh. Thomsen. 38 Lektor Dp O. G. Petersen. 39 P Dp Odin T. Christensen. 40 Observator C. F. Pechüle. 41 Rigsarkivar A. D. Jørgensen. 42 P Dp H. G. Zeuthen. 43 P Dp Emil Chr. Hansen. 44 P Dp Jul. Petersen. 45 P Dp Th. Kjeldahl. 46 P Dm H. Krabbe. 47 Lektor Dp E. Rostrup. 48 P Dp Jul. Lange. 49 P P. Kr. Prytz. 50 P Dp Japetus Steenstrup. 51 Lektor Dp J. E. V. Boas.

→ *Erik Henningsen:* Et Møde i Foreningen »Bogstaveligheden«. J. P. Jacobsen læser op. *Det nationalhistoriske Musæum paa Frederiksborg. — — Personerne er fra venstre: Forfatteren Erik Skram, Georg Brandes, F. Hendriksen (staaende), Karl Gjellerup (staaende), Sophus Schandorph, Otto Borchsenius (staaende), Holger Drachmann, Hans Nikolaj Hansen (staaende), Edvard Brandes, Viggo Johansen, Aug. Jerndorff, Herman Trier, J. P. Jacobsen, P. S. Krøyer, Marius Galschiøtt (staaende), Karl Madsen, Lauritz Tuxen (staaende), Pietro Krohn, Harald Høffding (staaende), Michael Ancher (staaende) og Kr. Zahrtmann.*

Særprægede Typer

← *David Monies:* Nytaarsgratulanten. *1855. Statens Musæum for Kunst. — — Det er Vægteren, der kommer paa Besøg. Vægteren var Datidens Politibetjent, og det fornemste Tegn paa hans Værdighed var* Morgenstjernen. *Staven med en pigbesat Klump i Enden. Den kunde slaa ubehageligt og ikke helt ufarligt. — Vægterens Nytaarsbesøg havde en særlig Aarsag: I Datiden kom en Mængde Mennesker paa Nytaarsbesøg for at faa en Skænk, dvs. nogle Skilling, maaske en Daler, hvis det gik flot til. Der kom Skomagerdrenge, Skorstensfejer, Postbud, Avisbud, og Pengene til hver enkelt var nøje udmaalt efter Alder, Stand og efter Gerningens Vigtighed. — Vægterkorpset ophævedes 1863.*

↓ *Viggo Johansen:* Min Mors Kabale. *1884.*

Hans Smidth: Visesangersken. *1882—84. — — Visesangerskerne var en Mellemform mellem Fortidens Troubadourer og Nutidens Radioavis. Datidens Aviser gav tit kun meget nødtørftige Meddelelser om civile Nyheder — bl. a. fordi der længe krævedes Privilegium til at udgive Blade, og det da som Regel kun var tilladt at bringe Meddelelser. Saa løb Rygterne, og Viser behandlede en Mængde af de for Aviserne forbudte Begivenheder, Mord og lignende. En Vise kostede en Skilling, og Koner, som gik rundt og solgte dem, sang tit med sprukken Røst Sensationerne ud for at opildne Købere til at sikre sig Visen.*

→ *Erik Henningsen:* Politibetjent og Bybud. *1885. — — Bybudet er ukendt nu, mens* Stadsbudet *endnu eksisterer i Sverige. Bybudet var let kendeligt paa sin hvide Frakke. Han ordnede alt det, der nu udføres af Dragere, af Kioskbude og andre Budforretninger. Bybudene havde Stadepladser, hvor man ofte traf mange i Klump — og undertiden, naar man netop skulde bruge eet, slet ikke fandt nogen. I Telefon kunde de ikke tilkaldes, fordi Telefoner ikke eksisterede. Endnu før Bybudenes og Dragernes Tid var det, mærkeligt nok, tit Landsoldater, der udførte Bud- og Bære-Arbejdet.*

↓ *Hans Smidth:* Natmandsbryllup. *1890'erne. — — Natmandsfolket, dvs. Taterne, spillede en Rolle dengang og endnu lidt ind i dette Aarhundrede. Det var Nomader af fremmed Herkomst, der slog sig ned, hvor de fandt Muligheder, og drog videre, naar det var mest praktisk. De udførte »uærligt« Arbejde, ikke blot i den Forstand, at de kun levede af Tyveri. F. Eks. at flaa selvdøde Dyr var »uærligt« Arbejde, en Art Rakkergerning. Det klarede Taterne. De havde deres eget Sprog, Rotvælsk, og særegne Skikke. Hans Smidth skildrer en af dem, Brudeløbet — Bruden løber nøgen i den lyse Sommernat og skal fanges af den nøgne Brudgom, mens Fælleshyttens andre Beboere interesseret ser til.*

→ *P. Klæstrup:* Gadescene. *Tegning i Københavns Bymuseum. — — Gadernes Liv var broget. Det er det, Klæstrup har skildret. Til venstre staar en Fuglefænger med sin Fangst, der sælges, derefter kommer Gipsstøberen — Italieneren —, der paa Hovedet bærer et Bræt med sine Figurer, som han balancerede med — et yndet Maal for Gadedrenges Snebolde. Skomagerdrengene staar her og ser lystent paa ham. Han kaldtes ogsaa »Kopmanden«, netop fordi han bar Varerne paa sit Hoved* (Kopf). *Fodposten ringer med sin Klokke for at forkynde sin Ankomst, Sælgekonen staar i Forgrunden, i Baggrunden ses Hunderakkeren — omtalt Side 23 — og til højre to Kvinder, der sælger Lampepudsere — til Datidens Lampeglas, der let sodedes til.*

Der flyttes Skilte

↑ *P. Klæstrup:* Der flyttes Skilte. *Tegning i Københavns Bymusæum. — — Det var en yndet Paastand, at Vægteren aldrig var, hvor der skete noget, og at hvis han var der, sov han i en Kælderhals. Og det benyttede adskillige sig af, som kom i løftet Stemning fra Klubben eller fra et Værtshus. Var der Have til det Hus, Nattevandrerne passerede, kunde det hænde, at de løftede Havelaagen af, byttede den om med Havelaagen til et andet Hus eller maaske anbragte den midt paa Vejen. Og Skilte blev flyttet, saa Jordemoderens Skilt maaske hang over Øltapperens Dør,* og Madammen *maaske til Gengæld udenfor sin Dør havde det berømte Hørkræmmer-Skilt, hvorpaa det meddeltes, at her solgtes* Træ-, Ler- og Kantøfler — *en mindre tydelig Bogstavering af* Trætøfler, Lædertøfler og Kartofler. — *Forøvrigt havde Skilteflytningen et Dagslys-Forbillede: Naar et Laug skiftede Oldermand, blev Laugsskiltet flyttet fra den gamle Oldermands Dør til den nyes. Nedtagning og Ophængning skete under Udfoldelse af meget Ceremoniel, og Skiltet blev i Procession af alle Laugsmedlemmerne ført gennem Gaderne fra det ene Sted til det andet. Derpaa skulde Flytningen fejres, og der festedes — tit saa længe og saa grundigt, at det meget vel kunde være de ærværdige Laugsbrødre, som, naar de endelig ud paa Natten eller hen paa Morgenen var paa Hjemvejen, fortsatte i Rollefaget og nu flyttede ogsaa de Skilte, som de ikke havde noget med at gøre.*

Fattiglemmer

↘ *Alfred Schmidt:* Skræddergangen paa Almindelig Hospital. *1883. Københavns Bymusæum. — — Fattigforsorg og overhovedet sociale Indretninger og Foranstaltninger var faa og ofte kummerlige. Mennesker, som ikke kunde klare sig, kom paa Fattiggaarden. I København laa denne i mange Aar paa den gamle Ladegaard, hvorfor det hed at komme paa Ladegaarden. Nogle, navnlig de Gamle, kom i København paa Almindelig Hospital, der ikke dengang var noget Hospital i Nutidens Forstand, men en Blanding af en Plejestiftelse og en Arbejdsanstalt. Et* Hospital *var tit netop et Hjem for Gamle. Her fik de saa deres nødtørftige Underhold, samtidig med, at de arbejdede, saa godt de kunde. Paa Fattiggaardene flettedes Maatter og Kurve; paa Almindelig Hospital kunde Skomagere, Skræddere og andre Haandværkere faa Lov at virke med deres eget Haandværk, og der kunde Mennesker, som vilde slippe til en billig Reparation, da henvende sig og faa Tingene udført saa godt, som de rystende Fingre og de svage Øjne tilsammen kunde præstere det.*

↑ *Erik Henningsen:* Morgen i Adresseavisens Gaard. *Udstillet 1881. — — Aviserne var lidet udviklede. Meget kunde og maatte de ikke meddele, meget følte de sig hævet over at omtale. De var smaa og beskæftigede sig for en stor Del kun med politiske og litterære Sager. Størsteparten af Dagliglivets smaa Annoncer var samlet i* Adresseavisen, *som var blevet et stort Blad, netop i Kraft af disse Annoncer, hvor de, der søgte Plads, og de, der tilbød Plads, de, der falbød, og de, der vilde købe, de, der vilde leje Lejligheder, og de, som havde dem ledige, alle mødtes. Adresseavisen forsvandt, efterhaanden som disse Annoncer gik andet Steds hen, men gennem hele Aarhundredet spillede den en Rolle. Paa Billedet her stimler Folk sammen ved Udhængsskabene, hvor Avisen kan læses, og en Dame har været inde for at hente Billetter paa en Annonce. Allerede dengang var Dagliglivets Smaaannoncer Læsestof, som samlede mange Interesserede.*

→ *Erik Henningsen:* En saaret Arbejder. *1895. Statens Musæum for Kunst. — — En alvorlig Ulykke, f. Eks. paa en Arbejdsplads, var dobbelt katastrofal i en Tid, da Hjælpen var langsom, da man ikke kunde telefonere efter en Ambulance, da Redningskorps ikke eksisterede, da Hestevognen var den hurtigste Befordring.*

Daglig-Liv

↑ *Jul. Exner:* En lille Dreng, som i Forening med sin ældre Søster er i Besøg hos sin Bedstefader for at lade sig se i sine nye Klæder. *1853.* *Statens Musæum for Kunst.*

↓ *Edv. Petersen:* Aften. *1888.* *Statens Musæum for Kunst.*

Langsom Efter-retning

↑ *Hans Smidth:* Motiv fra den jydske Slavekrig. — — *Situationen, som Hans Smidth har bygget sit Billede over, er fra 1848, hvis Begivenheder iøvrigt er omtalt Side 28-29. Efter at de Stænderdeputeredes Møde i Rendsborg havde opfordret den slesvig-holstenske Befolkning til at gribe til Vaaben mod Danmark, gik der i Kongeriget Rygter om, at Myndighederne i Rendsborg havde frigivet Byens ca. 1000 Slaver — den Gang Betegnelsen for Forbrydere, der var dømt til at tages i Forvaring i Slaveriet — og at disse, stærkt bevæbnede, var paa Vej op gennem Jylland. Overalt satte Befolkningen sig i Forsvarsstand, bevæbnede sig med Høtyve, gamle Jagtgeværer, Leer sat paa Stage, Knive paa lange Skafter o. a. Saa var man beredt til at møde Slaverne. De kom ikke. Rygtet var falsk, et af de mange, som let opstaar i urolige Tider, naar man ikke er sikker paa, at Pressen meddeler alt, hvad der sker. Men var det end kun et Rygte, frembragte det dog endnu et Vidnesbyrd om den allerede omtalte »Aanden fra 48«.*

→ C. *Siegumfeldt:* En Sømand bringer Efterretning om en Afdød. *1881. Den Hirschsprungske Samling. — — I en Tid, da der ikke eksisterede Radio og maaske end ikke almindelig Telegraf, kunde der meget tit ikke komme nogen Art af Meddelelse fra Søfarende, før de selv en skønne Dag viste sig og meddelte, hvordan de havde det. Og var en Sømand død paa Rejsen, kunde hans Paarørende først faa Meddelelsen, naar Skibet vendte tilbage og en anden Mand af Besætningen gav Familien Underretning om, hvad der var sket. Det er en saadan Situation, Siegumfeldt har skildret. Sømanden bringer den Afdødes Uhr og andre Ejendele, maaske et sidste Brev.*

I den lille By

↑ *Knud Larsen:* Torvedag i en Provinsby. *1889.* — — *Billedet er malet i Holbæk.*

Paa mangfoldige Maader var Livet i den lille By forskelligt fra Livet i København. F. Eks. eksisterede der kun i meget faa Provinsbyer, og da kun i de allerseneste Aar op mod 1900, Slagterbutikker. Husmoderen kunde ikke uden videre en halv Time før Middag bestemme, at man den Dag skulde have Bøf — for saa kunde hun ikke faa Kødet. Det købte man hos Slagteren paa Torvet, og det var mange Steder kun Lørdag Formiddag, nogle Steder ogsaa om Onsdagen, at der var stort Torv. De andre Dage kom kun i nogle Morgentimer nogle faa Handlende og rejste deres sejldugsbetrukne Boder paa Torvet. Der maatte man i hvert Fald købe Kødet. Hos den joviale, brede og sejge Slagter mødte alle Husmødrene, der alle havde Kurv paa Armen.

Fiskebutikker eksisterede f. Eks. heller ikke. Marie Fiskekone gik fra Dør til Dør og falbød. Hun kom altid Tirsdag og Fredag. Saadan noget maatte man indrette sig efter. Selv om Byens Omegn var fuld af Gartnerhaver, maatte ogsaa Grøntsagerne købes paa Torvet; eventuelt kunde man gaa direkte i Gartneriet og vente, til Urtegaardsmanden havde Tid at trække Gulerødderne op. Men Grøntforretninger var der ingen, der havde tænkt paa. Indkøb tog derfor lang Tid, og naar man nu taler om, hvor god Tid Mennesker havde i gamle Dage, er det derfor slet ikke sikkert, at det er saa sandt. Det glemmes, at der dengang blev udført meget mere i Hjemmene, end der gør i Dag, og at alt var meget senere at udføre, fordi saa mange af Nutidens Hjælpemidler savnedes.

Hans Smidths Billede fra Smedien kan ogsaa opfattes som et Udtryk for, at der var god Tid. Men lige saa vel for det modsatte, at det tog Tid at faa Tingene udført. Da Smeden ikke kunde være til Stede, naar han skulde bruges, maatte adskillige vente med at faa deres Arbejde gjort, indtil han kom, og det sinkede baade her og der.

← *Hans Smidth:* Den Vejfarende i Smedien. — — *Paa den sorte Tavle, som Smeden har sat op, læser den Vejfarende: »Læs Dette. For Eftertiden lover Smeden at komme hver Tirsdag og Fredag«. Det var ikke meget trøsterigt, naar det var netop nu, man skulde bruge Smeden.*

Konge og Folk

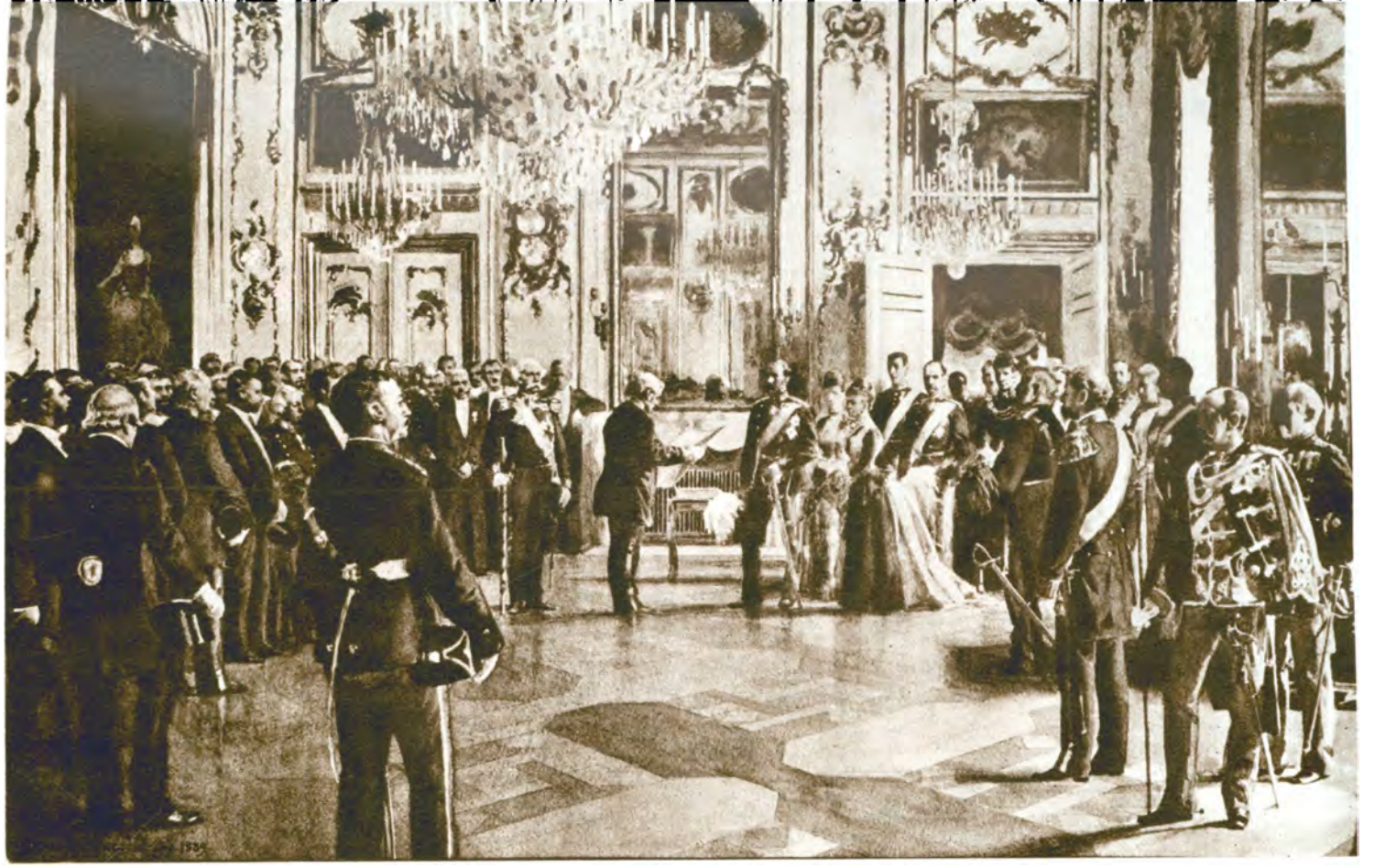

↑ *Frants Henningsen:* Modtagelse af Købstadsforeningens Deputation ved Regeringsjubilæet 1888. *Malet 1889.* — — *I Baggrunden ses Kong Christian 9, derefter Kronprinsesse Louise (Lovisa) og Dronning Louise, Prins Christian (vor nuværende Konge) og Kronprins Frederik (senere Kong Frederik 8).*

Aarhundredets Indgang var præget af stor Hengivenhed for Kongen, Frederik 6, Landsfaderen. I Efterfølgeren, Kong Christian 8.s Regeringstid tog Frihedskravene Fart, og i sin korte Regeringsperiode stod Kongen ikke Folket helt nær. Men Kong Frederik 7, den folkelige, bredt joviale Konge, samlede Folkets Kærlighed. Kong Christian 9 mødtes ved sin Regeringstiltræden med Mistillid; i de politiske Kampaar var yderligere Afstanden til Kongen fra en Del af Folket stor. Men gennem sin usvigelige Danskhed og Retsindighed vandt han efterhaanden alle, og adskillige Lejligheder i Kongens senere Regeringsaar viste en Folkets Hengivenhed af Dybde og Styrke. Omslagets Begyndelse kan dateres fra en bestemt Dag, 16. Juli 1870, da den fransk-tyske Krig udbrød. Den Dag fremhævede Carl Ploug — der i 1863 ved Kongens Tiltræden havde holdt en nærmest revolutionær Tale — at det, der gav Styrke i 1848, var Enighed i Folket, og Svagheden i 1864 kom af Tvivl og Uenighed. Han advarede derpaa mod at »lade Sindene forbitres ved at tro paa onde Rygter, som Lettroenhed og Ubesindighed altid sætte i Omløb i bevægede Tider« og opfordrede til med »urokkelig Tillid at slutte sig om Kongen og hans Regering«. Denne Tale blev Udgangspunktet for den nye Stemning, som voksede sig varmere og stærkere i Aarene, der kom, og som efterhaanden ogsaa overvandt indre Splid. Paa Frihedsstøtten stod Aarhundredet igennem: »Kongen kendte, at Borgerfrihed, bestemt ved retfærdig Lov, giver Kærlighed til Fødeland«. Folket kendte det ogsaa, og Følelsen mellem Konge og Folk var, da Aarhundredet løb ud, saa tillidsfuld, som vi kender den i dette Aar.

← *Erik Henningsen:* Kong Christian 9 kører gennem Københavns Gader ved Regeringsjubilæet 1888. *Malet 1889.*

NAVNEREGISTER
over Malere, hvis Billeder er gengivet

Ancher, Anna 8, 64, 82, 84
Ancher, Michael 4, 5, 8, 30, 36, 56, 58, 59, 72
Andersen, Chr. Emil 70
Bloch, Carl 10, 57, 63, 76, 78
Blunck, D. C. 13
Bendz, Wilh. 11, 26
Bjerre, Niels 14, 37
Brendekilde, H. A. 80
Bærentzen, Em. 62
Christiansen, Rasmus 48
Dalgas, Carlo 48
Dalsgaard, Chr. 5, 9, 10, 12, 26, 34, 36, 37, 38, 52, 60, 62, 68, 83, 85
Eckersberg, C. W. 23, 76
Engelsted, Malthe 9
Exner, J. 5, 68, 69, 92
Friedlænder, Jul. 70
Gebauer, C. D. 20
Habbe, N. 29
Hammer, H. J. 45, 49
Hansen, Constantin 6, 30, 77, 83
Hansen, Hans Nikolaj 51, 79, 86
Haslund, Otto 7, 54
Helsted, Axel 7, 19
Henningsen, Erik 9, 11, 15, 21, 22, 24, 26, 31, 47, 58, 61, 67, 69, 71, 87, 89, 91, 95
Henningsen, Frants 27, 85, 95
Hunæus, A., Omslaget og 41, 60
Ilsted, Peter 66
Irminger, V. 81
Jerichau Baumann, Elisabeth 43
Johansen, Viggo 4, 7, 10, 39, 62, 63, 64, 67, 86, 88
Klæstrup, P. 1, 18, 21, 22, 24, 26, 52, 61, 72, 73, 74, 75, 84, 89, 90
Kornerup, Vald. 17
Kroyer, P. S. 32, 40, 50, 51, 53, 56, 87
Küchler, Alb. 60
Kyhn, Vilh. 42
Købke, Chr. 23
Larsen, Knud 94
Larsen, P. J. 44
Lehrmann, Edv. 66, 74
Lorentzen, C. A. 3
Lund, F. C. 28
Lundbye, I. Th. 12, 14
Marstrand, W. 4, 6, 12, 13, 18, 22, 23, 33, 47, 50, 64, 65, 84, 86
Mols, N. P. 20, 46
Monies, David 29, 70, 88
Møller, J. P. 3
Olrik, Henrik 17
Pedersen, Viggo 78
Petersen, Edv. 25, 71, 92
Petersen, Tom 17
Raadsig, Peter 23
Ring, L. A. 24, 31, 38, 39, 50, 64, 73
Roed, Jørgen 34, 79
Rosenstand, Vilh. 43, 73
Rørbye, M. 2
Schleisner, C. 11, 52, 72
Schmidt, Alfred 90
Seligmann, Georg 10
Senn, Joh. H. 66
Simonsen, Niels 59
Simonsen, Simon 46
Slott-Møller, Harald 81, 82
Smidth, Hans, 8, 19, 20, 21, 49, 55, 58, 80, 88, 89, 93, 94
Smith, L. A. 63
Skovgaard, Joakim 15, 54
Skovgaard, P. C. 65
Sonne, J. V. 16, 28, 29, 32, 34, 40, 42, 85
Syberg, Fritz: Omslagets Bagside
Thomsen, Carl 35
Topp-Pedersen, H. 55
Tornøe, Wenzel 77
Tuxen, L. 96
Vermehren, Fr. 28, 44, 45, 78, 82

SAGREGISTER

Aandens Arbejdere 86—87
Accisebod 18
Almue-Gilder 68—69
Anholdelse 47
Auktion 18
Badeliv 81
Bal 66
Befordringsmidler 17, 19, 20, 67
Begravelse 42, 84—85
Bindestue 55
Bondens Land 44—46
Borgerskabet 32—33
Borgervæbning 60
Brand 74
Bryllup 16—17
Bybud 89
Byraadsmøde 19
Børn 1—5, 6—7, 8—9
Børsen 51
Daab 5
Dans 66, 68—69 og Omslagets Bagside
Dyrehavsbakken 71
Dyrskue 48
Død 84—85
Faareklipning 54
Familieliv 6—7, 12—13, 28, 32, 35, 38, 39, 60, 62—65, 66—67, 68, 83, 85, 92, 93
Fattigdom 26—27, 82, 90
Fiskere 56—57, 62
Flyttedag 22
Fodpost 89
Forlovelse 12—13
Frieri 12—13
Fugleskydning 33
Fulde Folk 24
Fødsel 4
Gadescener 2, 3, 6, 13, 18, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 29, 41, 47, 49, 60, 61, 74, 88, 89, 94, 95
Gipser 89
Grundlovgivende Rigsforsamling 30
Gældsarrestanter 26
Haandværk 11, 52—53
Handel 50—51
Heden 20, 79, 80
Hosebinder 55
Hunderakker 23, 89
Husassistent 10, 82
Hyrde 10, 44
Højskole 14—15
Høst 45
Ildløs 74
Industri 53
»Italiener« 89
Jul 38—39
Kilderejser 40
Kirkelige Handlinger 5, 16, 17, 34
Kirkelig Vækkelse 36—37
Konfirmation 10
Konger vedrørende 1, 42, 95
»Kopmand« 89
Krig 3, 28—29, 42—43, 93
Kro 20, 72
Kvindens Verden 5, 10, 52, 54, 76—79, 81, 82, 88
Københavns Bombardement 3
Købmandsbod 50
Landevej 20, 80, 86
Landsbyscener 20, 24, 93
Ligtog 42, 84—85
Marked 48
Militær (se ogsaa Krig) 60—61
Mission 36—37
Natmænd (Tatere) 89
Offentligt Liv 18—19
Pantelaaner 27
Politibetjent 89
Politik 30—31
Presse 91
Provinsbyliv 49, 94
Præster 34—35
Redningsvæsen 58—59
Restaurant 22, 72—73
Rettens Gang 47
Sangerindeknejpe 75
Sankt Hans 40
Sejlads 32, 58—59
Selskab 11, 32, 66—67, 68, 86, 87, 96
Skilteflytning 90
Skole 8—9
Skovtur 70—71
Skraldevogn 23
Skærslipper 23
Slavekrig, den jyske 93
Smede 52—53, 94
Sogneraadsmøde 19
Soldater (se ogsaa Krig) 28—29, 60—61
Spinderske 54
St. Bededags Aften 41
Stranding 59
Studekøretøj 20, 46
Studenter 11
Syerske 77
Sygdom 82—83
Sædemand 44
Tallotteri 18
Teater 75
Tiggeri 26
Torvedag 94
Typer 88
Udvandrere 25
Ungdom 10—11
Vagtparade 61
Videnskabernes Selskab 87
Vægtere 24, 89, 90
Vævestue 55

Epilog

Tidsmæssigt ligger dette Billede vel seks Aar efter Perioden, som iøvrigt er genskabt paa disse Sider, men Billedets Typer og det store Herreselskabs Form er endnu helt og holdent karakteristisk for Kong Christian 9.s Regeringstid, og næppe noget andet Billede fra det nittende Aarhundredes seneste Tiaar er saa typisk for denne Side af Epoken. Desuden er dette Billede i den Henseende en Art Afslutning paa det udrundne Aarhundrede, at det politiske Systemskifte, som man tungt havde arbejdet sig henimod, og som gennemførtes 1901, paa dette Billede er repræsenteret ved to Ministre. — Billedet tilhører nu Direktør Johan Moresco. En stor Skitse, som ejes af Den kgl. danske Yachtklub, har ikke helt samme Placering af Personerne.

De paa Billedet portrætterede Personer er: Bag Bordet fra venstre (siddende:) Konferensraad H. N. Hansen og Gehejmetatsraad C. Goos, (staaende:) Statsraadssekretær J. L. R. Koefoed, Premierløjtnant H. v. Boalth, Forfatteren, Professor Sophus Bauditz, senere kgl. Konfessionarius, Provst Dr. H. M. Fenger, Sceneinstruktør William Bloch, Etatsraad, senere Konferensraad F. A. Lorck, HRSagfører H. Dietrichson, Grosserer Emil Vett, Justitsminister P. A. Alberti, Fabrikejer Chr. Hasselbalch, Fru Else Moresco, Kmh. Oberst F. v. Løvenfeldt, Kmh. Oberst, Baron A. G. Wedell-Wedellsborg; (dernæst siddende:) HRSagf. C. H. Shaw og Fabrikant Th. Neubert, (staaende:) Dir. Emmerich Müller, (siddende:) Grosserer Emil Hjort, (staaende:) Hof- og Ordensjuvelerer C. Michelsen, ORSagfører Johannes Werner, Direktør C. Moresco, nuværende Konsulinde Ada Irgens-Hansen, f. Moresco, Sangeren H. P. Holst Hansen, Dr. med. M. Lauritzen, (siddende:) Disponent N. Schnitger, (staaende:) Disponent Johs. Birch. — Foran Bordet fra venstre: Overpræsident V. Oldenburg, Kontreadmiral V. F. Koefoed, Grosserer, Landstingsmand Holger Petersen, Kultusminister Enevold Sørensen, Teaterhistorikeren, Prof. Edgar Collin, (staaende:) Etatsraad J. H. Moresco, Generalmajor Th. v. Freisleben, Folketingsmand, Oberst N. P. Jensen, Fru Marie Warelius, Grosserer P. V. Petersen, Disponent Andreas Kjeldsen, Kommerceraadinde F. Moresco, Dr. med. Wilh. Lauritzen, Grosserer Benny Henriques og Generalmajor, Kmh. J. F. v. Hegermann-Lindencrone. Herren, der hilser paa Børnene, er Grosserer Moses Melchior. Børnene er nuværende Dir. Johan Moresco og nuværende Kammerherreinde Ruth Giersing, f. Moresco.

↓ *L. Tuxen:* Man rejser sig fra Bordet. Middag i det Moresco'ske Hjem. *1906.*

Det Berlingske Bogtrykkeri A/S . København

Frits Syberg:
Aftenleg i Svanninge Bakker.
1900.